

ANA-BABAYA İTAATİ EMREDEN AYETLERLE İLGİLİ EDEBÎ YAKLAŞIMLAR BAĞLAMINDA KUR'AN CÜMLELERİNDE TEŞRÎ ve İ'CÂZ*

Avde Halîl Ebû Avde**

Çev. Ramazan ŞAHAN ve Harun ÇAĞLAYAN

Yrd. Doç. Dr, Muş Alparslan Üniv, İslami İlimler Fak, Tefsir Anabilim Dalı Öğ-
retim Üyesi // Yrd. Doç. Dr, Kırıkkale Üniv, İslami İlimler Fak, Kelâm ve İtikâdi
Mezhepler Tarihi Anabilim Dalı Öğretim Üyesi
ramsahan@gmail.com

ÖZET

Bu araştırma, i'câz konularında her araştırmaya ilke olması gereken köklü bir gerçeği tespit etmeye çalışmaktadır. Bu gerçek; Kur'an-ı Kerim'in, Allah (c.c.)'in elçisinin doğruluğuna ilişkin kıyamete kadar geçerli bir mucize olması için Arapça indirilmesidir. Bir başka ifade ile Hz. Muhammed'e kitapta indirilen teşrî, sadece ebedi bir mucize olması için Arapça Kur'an olarak indirilmiştir. Böylece, teşrî ve i'câzı birleştirip iki ilâhi mucizeyi tek bir şeyde toplarken, Kur'an kitapta bulunur, kitap da Kur'an'ı ihtiva eder. İşte bu iki ilâhî mucizenin birleştiği şey Allah'ın kitabıdır.

Allah (c.c.)'in ayetlerinden her biri, bu hususta bir delil olabilir. Ancak bu araştırma, kendisinden bahsettiğimiz bu hakikate bir örnek olarak, ana-babaya itaati, iyiliği ve ih-sanı emreden ilâhî hükmü konu edinmiştir. Böylece bu araştırma; ana-babaya iyilik konusundaki ayetler ile vâlideyn ve ebeveyn (ana-baba, atalar), evlat ve ebnâ (çocuklar ve oğullar) kavramları arasındaki farkı sunmuştur. Bu araştırma, ana-babaya ih-san konusunda İsrâ suresinde geçmekte olan iki ayet eşliğinde yürüyerek bu iki ayet bün-yesinde, harikaları tükenmeyen Kurânî i'câz ve ilâhî beyân göstergelerini ortaya koymaya çalışmıştır. Bu iki ayette nice beyân şekilleri ve Kur'an'ın nice harikaları vardır!

* Bu çalışma, ISSN 1561-9109 koduyla çıkan “مجلة الزرقاء للبحوث والدراسات / Zerka Araştırma ve Eğitim Dergisi” adlı ilmi derginin C. 6, sy. 1, s. 33-59, 1425/2004 Haziran sayısında yayınlanan “التشريع والإعجاز في النشريع والإعجاز في ” başlıklı Arapça makalenin çevirisidir.

Makalenin temel hedefi; ana-baba ilişkileri örneğinde Kur'an-ı Kerim'in belâğat ve beyân açısından bir mucize olduğunun ortaya konulması olduğu için çalışmada Arap diline özgü birçok terkip ve terim kullanılmıştır. Bu terkip ve terimlerin gerek konuların bir parçası olarak düşünülüp yanlış anlaşılmalara neden olmaması ve gerekse yazarın ele aldığı konuların daha bütüncül olarak anlaşılmasına yardımcı olması için Arapça asıllarıyla birlikte verilmiştir. Aynı gerekçeyle ayet çevirileri de orijinalleriyle birlikte sunulmuştur. (Mütercim)

** Prof. Dr, Özel Zerka Üniversitesi (Zerka-Ürdün), Edebiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.

Giriş

1. Teşrî ve İ'câz Arasındaki İlişki

İnsanlar, asırlar boyunca Kur'an'ın i'câzı üzerinde parçacı yaklaşımlarla araştırmalar yapıyorlardı. Daha net bir ifade ile i'câzı çeşitli kısımlara ayırıp onlara; lugâvî i'câz, beyânî i'câz, ilmî i'câz, teşrîî i'câz gibi isimler veriyorlardı.¹ Bazı âlimler² Kur'an'ın i'câz yönlerini ve i'câz alanlarını saymışlar, bu nedenle de şöyle demişler: “Kur'an, içermiş olduğu şu hususlardan dolayı mucizedir:

- a. Vahyin dışında ulaşılmaması mümkün olmayan konuları haber vermesi.
- b. Geçmiş milletlerin haberlerini bildirmesi.
- c. Beşerî kanunları aşan mükemmel bir hukuk sistemini içermesi.
- d. İnsanların ihtiyaçlarını ve ince duygularını ifade etmesi.
- e. Fennî ve sosyolojik birtakım bilimlere içermesi.
- f. Alışılmış ifade üslûplarının dışında yepyeni bir nazma sahip olması.
- g. Klasik ve modern çağlardaki insanların kalplerine etki etmesi.”

Hiç şüphesiz bu sayılanların tamamı doğrudur. Ancak bunlar, “Kurânî i'câz” mefhumunun hassas biçimde anlaşılması değildir. Artık Kur'an'ın ilk harfinden son harfine kadar tamamının mucize olduğunu söylememizin zamanı gelmiştir. Doğrusu Kur'an, beyân ve söz alanında yüksek bir noktaya ulaşmış ve bu konudaki üstünlüğüyle ün yapmış Hz. Muhammed'in topluma, onun peygamberliğini kanıtlayan bir mucize olsun diye Allah (c.c.) katından indirilmiştir. O halde bu ebedi mucizenin parçacı bir bakış açısıyla değerlendirilmesi uygun değildir. Aksine Kur'an-ı Kerim'in, Hz. Peygamberin mucizesi olduğuna sağlam bir imanla inanmamız gerekir. Allah (c.c) bu mucize ile onu, fesâhat ve beyânın erbabı olan kavmine karşı desteklemiştir. Buna böyle inandığımız zaman; Kur'ân-ı Kerîm'in bazı surelerinde, ayet ve

¹ Mesela bu konuya şu eseri örnek verebiliriz: Mennâu'l-Kattân, İbn Halîl, *Mebâhîs fî Ulûmi'l-Kur'ân*, Mektebetü'l-Meârif, 1421/2002. Bu eserde (s. 264-289) müellif Kur'an'ın i'câzını anlatırken konuyu üç yönden ele almaktadır:

a) el-i'câzu'l-Luğavî (Edebî Mûcize), s. 272.

b) el-i'câzu'l-İlmî (Bilimsel Mûcize), s. 278.

c) el-i'câzu't-Teşrîî (Teşrîî Mûcize), s. 284. (Mütercim)

² Örneğin; Muhammed Abdülazîm ez-Zurkânî, *Menâhilü'l-İrfân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Fevâz Ahmed Zümerlî, Dâru'l-Kitâbî'l-Arabî, Beyrut 1415/1995, II, 259-339. (Mütercim)

kelimelerinde ifade edilen ve bizim, Kurânî delalet yönleri olarak zikrettiği-
miz birtakım hususlar -Kur'ân'ın kendisine yönelik deliller ve onun varlığına
yönelik burhanlar değil de- Kurânî i'câza delîl olurlar. Bize göre Kur'ân-ı Ke-
rîm, Allah (c.c.) katından sadece bir mucize olmak için indirildiğinden dolayı
bu böyledir. Onun bir kısmının mucize olup diğer bir kısmının mucize olma-
ması aklın kabul edeceği bir durum değildir.

Nitekim Allah (c.c.) peygamberlerin her birini kendi dönemlerinde ya-
şayan toplumlarına göndermiştir. Bu nedenle onlar, kendi zamanlarına ve
toplumlarına uygun ilâhî kanunla besleniyor ve mucizelerle destekleniyordu.
Hz. Peygamber efendimizden önce gönderilenlerden her birinde var olan
hukuk, Allah (c.c.) katından bir kitap içinde indiriliyordu. Bu kitap, peygam-
berlerin kendisiyle desteklendiği mucizeden tamamen ayrıydı. Örneğin Hz.
Mûsâ'nın kitabı, Tevrat; mucizesi ise sihri iptal etmek idi. Aynı şekilde Hz.
İsâ'nın kitabı, İncil; mucizesi ise Allah (c.c.)'ın izniyle ölüleri diriltmek, ana-
dan doğma körleri ve alaca hastalarını iyileştirmek idi. Yine Hz. Sâlih'in mu-
cizesi, bir gün kendisinin diğer gün ise insanların sırayla su içtiği bir deveydi.
Nitekim bu hususta Allah (c.c.) şöyle buyurmuştur: “ قَالَ هَذِهِ نَاقَةٌ هَا شَرِبْتُ وَلَكُمْ شَرِبُ يَوْمٌ . وَلَا تَمْسُوهَا بِسُوءٍ فَيَأْخُذْكُمْ عَذَابٌ يَوْمَ عَظِيمٍ فَعَقَرُوهَا فَأَصْبَحُوا نَادِمِينَ . / Salih: 'İşte bu dişi bir
devedir; onun bir su içme hakkı vardır, belli bir günün içme hakkı da sizin-
dir. Ona bir kötülükle ilişmeyin, yoksa sizi muazzam bir günün azabı yaka-
layıverir' dedi. Buna rağmen onlar deveyi kestiler; ama pişman da oldu-
lar.”³

Arâf, Tâhâ, Şuarâ, Kasas ve başka surelerde olmak üzere Kur'an'ın pek
çok yerinde Hz. Mûsâ'nın kıssası zikredilmiştir. Aynı şekilde Hz. İsâ'nın muci-
zesi de Bakara, Âl-i İmrân, Meryem ve başka surelerde değişik şekillerde
anlatılmıştır.

Şu halde her peygamberin bir kitabı ve bir mucizesi veya mucizeleri
vardı. Onların mucizeleri hissî ve belirli zamanda geçerli olaylardı. Dolayısı-
yla bu mucizelerden beklenen şeylerin bitmesiyle, yine ilgili peygamberin
risâlet döneminin ve Allah (c.c.)'ın elçisine tebliği emredilen teşrînin sona
ermesiyle bu mucizeler de sona ermiş oldu.

Şair Şevkî, şiirinde şöyle demektedir;

“Peygamberler mucize getirdi ama hepsi sona erdi,

³ Şuarâ, 26/155-157.

rinin,⁷ onun karşısında birer birer yok olduğu fesâhat ve beyânın en yüksek derecesinde bir mucize ile Allah (c.c.), elçisini desteklemek istedi. Nitekim Arapların elden ele dolaştırdıkları tüm bu kasîde, hikmet, hutbe, örnek ve tavsiyeler tüm parlaklık ve yüceliğine rağmen Kur'an'ın önünde küçüldükçe küçüldüler. Böylece Allah (c.c.), elçisi Hz. Muhammed'i desteklemiştir. Kur'an-ı Kerim ise onun kıyamete kadar sürecek olan bir mucizesidir. Şu halde kitap ve Kur'an nedir?⁸ Doğrusu bu, önemli bir sorudur.

İlâhî kudret ve hikmet, Kur'an'ın hem bir hukuk, hem de bir i'câz kaynağı olmasını ezelde takdir edip bu ikisinin aynı şey olmasını dilemiştir. Böyle bir şey ancak Allah (c.c.)'tan gelebilir ve Allah (c.c.)'in kudretiyle gerçekleşebilir. Kur'an'daki birçok sure ve anlamı açık ayetlerde bu durum, ayrıntılarıyla bildirilmiştir. Şöyle ki; “الر تِلْكَ آيَاتُ الْكِتَابِ الْمُبِينِ . إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ قُرْآنًا عَرَبِيًّا لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ . / Elif Lâm Râ. Bunlar, apaçık Kitab'ın âyetleridir. Anlayasınız diye biz onu Arapça bir Kur'an olarak indirdik.”⁹ “الر تِلْكَ آيَاتُ الْكِتَابِ وَقُرْآنٍ مُّبِينٍ / Elif Lâm Râ. Bunlar Kitab'ın ve apaçık bir Kur'an'ın âyetleridir.”¹⁰ “طس تِلْكَ آيَاتُ الْقُرْآنِ وَكِتَابٍ مُّبِينٍ / Tâ Sîn. Bunlar Kur'an'ın, açıklayan Kitab'ın âyetleridir.”¹¹ “ح م . وَالْكِتَابِ الْمُبِينِ . إِنَّا “ / Hâ Mîm. Apaçık Kitab'a andolsun ki, Biz, anlayıp düşünmeniz için onu Arapça bir Kur'an kıldık.”¹² “لَا “ / Şüphesiz bu, korunmuş bir kitapta bulunan değerli bir Kur'an'dır. Ona ancak temizlenenler dokunabilir. O, âlemlerin Rabbinden indirilmiştir.”¹³

Bu ayetlerde geçen “أَنْزَلْنَاهُ أَوْ جَعَلْنَاهُ إِنْه” ibarelerindeki zamirlerin; Allah (c.c.)'in indirmeyi murad ettiği ve Arapça bir Kur'an kıldığı “kitap” (الكتاب) kelimesiyle alakalı olduğu anlaşılır. Kur'an araştırmaları ve tefsir ilimleriyle uğraşanlardan hiç birinin, bu apaçık gerçek konusunda tartışacağını sanmıyorum. Bu durum; her ne kadar ilk etapta bazılarının “Kur'an-kitap, azap-

⁷ Muallakât Şiirleri; Arapların Kâbe duvarına astıkları, kendi dönemlerindeki devrin en değerli edebî eserlerini ifade eden bir kavram. Bunların en meşhurları, “Muallakât-ı Seb'a/Yedi Asılı Şiirler”dir. (Mütercim)

⁸ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Ebû Hasân, *Dirâsât İslâmiyye ve Arabiyye*, s. 471. (Avde Ebû Avde, “Kitap ve Kur'an” adlı araştırma.)

⁹ Yusûf, 12/1-2.

¹⁰ Hicr, 15/1.

¹¹ Neml, 27/1.

¹² Zuhurf, 43/1-3.

¹³ Vâkia, 56/77-80.

ikâp, ecir-sevap” v.b. kelimeler aynı anlama sahipmiş gibi görünse de esasen, Kur’an kelimeleri arasında eş anlamlılığın olmadığını teyit eder.

Aynı şekilde bu hakikat karşısında birçok insanı meşgul eden, pek çok fikir ve teorinin doğmasına neden olan lafız-mana konusu da ortadan kalkar. Zaten araştırmacılar derin bir bakış açısıyla meseleleri ele alınabilseler, bunu yaparken de Kurânî icâz teriminin ince anlayışından beslenen usul, esas ve dayanaklarından çoğunu içeren delâlet nazariyesini araştırma esaslarına dönselerdi böyle bir ihtilaf olmazdı.

Bu anlayışa göre lafız-mana meselesi, eleştirel bir anlam göstergesi olup, Kur’an’ın mucizeliğiyle ilişkilendirilmiş ayrıntılı ve anlamsal bir bakış açısıyla yeniden değerlendirildiği yeni bir araştırmaya ihtiyaç duymaktadır. Nitekim lafız ve mana arasındaki ilişkinin şekli, beden ve ruh arasındaki ilişkiye benzer. Sebep ve araçları ne olursa olsun, ben hiç kimsenin bunların arasını ayıracağını sanmıyorum. Herhangi bir insanın sözlerinden, işaretlerinden, jestlerinden ve hareketlerinden onun gizli kişiliğinin sınırlarını anlayabiliriz. Şüphesiz bir insanın dış görünüşünden algıladıklarımız ile aynı kişinin fikri, ahlaki ve duyguları hakkındaki hislerimiz arasında hassas ve ayrılmaz bir birlik vardır. Eğer bu adam ruhunu kaybetseydi, cesedi içinde hayat olmayan sönmüş bir yığıntı olarak düşerdi. Cesedin canlılığı, ruhuyla olur; ruh ise hangi ceset için yaratılmışsa onun içinde meydana gelir. Burada, Allah (c.c.)’in kazâ ve kudretinden kaynaklanan harika bir yaratılış ve ayrılmaz bir bütünlük vardır.

Kur’an-ı Kerim, kendi içinde mükemmel bir bütünlük oluşturur. Onda “Teşrî” (الكتاب) ve “i’câz” (القرآن), aynı şeyde bir araya gelir. İşte bu bütünlüğün adı, Kur’an-ı Kerim’dir. Ya da Kur’an; Arapların alışık olmadığı benzersiz bir dil terkibi çerçevesinde Hz. Peygamberimize inerken, ruhu (Teşrî / التشريع) da oluşturmaktadır. Bu dilsel yapı, eğer Arapların meydana getirdiği delâlet ve manalardan bir şey taşıyor olsaydı, insanları şaşkına çeviren bir etki oluşturacak değildi. Nitekim Araplar, yüksek bir edebî fesâhate sahip olmalarına rağmen, Kur’an’ın bu yeni edebiyatı karşısında şaşkın bir halde donakaldılar.

Kur’an’da; kendisinin taptaze bir ruh olduğunu, Hz. Peygamberimizin de daha önceden kitabın ne olduğunu bilmediğini ve bu kitabın bir nur olup Allah (c.c.)’in, bu kitapla kullarından dilediklerini hidayete erdirdiğini gösteren bilgiler vardır. Allah (c.c.) bu konuda şöyle buyurmaktadır: “وَكَذَلِكَ أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ رُوحًا مِّنْ أَمْرِنَا مَا كُنْتَ تَدْرِي مَا الْكِتَابُ وَلَا الْإِيمَانُ وَلَكِن جَعَلْنَاهُ نُورًا نَّهْدِي بِهِ مَن نَّشَاءُ مِنْ عِبَادِنَا وَإِنَّكَ لَتَهْدِي إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ” / **İşte böylece sana da emrimizle Kur’an’ı vahyettik. Sen, kitap**

nedir, iman nedir bilmezdin. Fakat biz onu kullarımızdan dilediğimizi kendisiyle doğru yola erıştirdiğimiz bir nur kıldık. Şüphesiz ki sen doğru bir yolu göstermekteisin."¹⁴

Kur'an'ın lafzında ve terkiplerinde bir şekilde bürünmüş olan kitap, Allah (c.c.)'in emrinden bir ruhtur. Nitekim İsrâ suresinde ruhun niteliğine ilişkin şu ayeti okuyoruz; **وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ الرُّوحِ قُلِ الرُّوحُ مِنْ أَمْرِ رَبِّي وَمَا أُوتِيتُمْ مِنَ الْعِلْمِ إِلَّا قَلِيلًا / Sana ruh hakkında soru sorarlâr. De ki: Ruh, Rabbimin emrindedir. Size ilimden çok az bir bilgi verilmiştir.**"¹⁵

Cesedin bürünmüş olduğu ruh ile elçiye vahyedilen kitaptan ibaret olan ruh arasındaki ilişkinin ne olduğunu, düşünene bir araştırmacının soruşturması gibi bizim de soruşturmamız gerekir. Bunların her ikisi de Allah (c.c.)'in emrinden bir ruhtur. Burada özellikle "Her ikisi" dedim; çünkü ruh, bazı ayetlerde Kur'an-ı Kerim'in bir niteliği olarak gelirken bazılarında ise hayatın meydana geldiği insan ruhunun bir niteliği olarak geçmektedir. Kim bilir belki de Allah (c.c.); araştırmacılara, okuyanlara ve düşünenlere kitabını açar da onlar buradaki "her ikisi" kelimesinin aslında zaruri olmadığını ve ruh (الروح) kelimesinden bahseden sözün; Allah (c.c.)'in, emrinden bir ruh ile diriltmiş olduğu her şeye dair aynı söz olabileceğini görürler.

O hâlde durum ne olursa olsun, Kur'an'ın tüm sure ve ayetlerinde bulunan hukuki meselelerin tamamına kitap denir. Aynı şekilde Kur'an'ın tüm sure ve ayetleri de birer mucizedir. Gördüğümüz gibi, Allah (c.c.)'in kitabının özelliklerinden biri de onun hukukî ifadeleriyle icaz göstergelerinin iç içe olmasıdır. Bu hukukî durum her sure ve ayette bulunmaktadır. Hayata dair konulardan herhangi birinin hukukî yönü, çeşitli ayet ve surelerde ayrı ayrı ve parça parça olarak geldiğinden dolayı, bir araştırmacı veya hukukçu herhangi bir konunun hükümlerini bir araya getirmek istediğinde, onları Kur'an'ın çeşitli yerlerinden toplar. Örneğin namaz, zekât, alış-veriş ve günümüzde "Aile Hukuku / Ahvâl-i Şahsiyye" dediğimiz evlilik, boşanma, miras ve vasiyet ile ilgili ayetlere bakabiliriz. Bu hususların ayrıntılarını farklı surelerde ve çeşitli ayetlerde görebiliriz. Toplum binasının temel taşı olan Müslüman aile yapısıyla ilgili kamu hukukuna ilişkin ayetlere baktığımızda, birçok ayrıntıdan ve çeşitli hâllerden; ana-babadan, karı-kocadan, çocukların hak ve sorumluluklarından, her bireyin başkalarına ve topluma karşı görevlerin-

¹⁴ Şûrâ, 42/52.

¹⁵ İsrâ, 17/85.

den bahsettiğine tanık oluruz. Yine aynı şekilde Kur'an'da kadının; kız, eş, anne ve baci olma durumları ile erkeğin; oğul, koca, baba ve abi olma durumlarına dair ayrıntılı bilgiler vardır. Ayrıca Kur'an'da evlilik ve boşanma, akraba hukuku, miras ve vasiyet konusundaki ashâb-ı ferâizin hakları gibi konulara ilişkin durumlar yer almaktadır. İşte Kur'an, tüm bu hususlardan ve diğer meselelerden tek bir yerde veya surede bahsetmemiş, aksine bu durumlar neredeyse Kur'an'ın bütün surelerine yayılmıştır. Yani son tahlilde insanı ilgilendiren hayata dair konulardan herhangi birinde bu tarz şeyler olabilir.

Bu durumu gösteren hususlardan biri şudur; Kurânî araştırmalara önem veren bazı kitaplar, Kur'an-ı Kerim'in konularının fihristini sunmaya başladı. Bu kitaplar önce herhangi bir konuyu gündeme getirmekte, daha sonra ise Kur'an'ın tamamında bu konudan bahseden ayet ve sureleri açıklamaktadır. En son, Dimaşk'ta Dâru'l-Marife'nin çıkardığı Kur'an'ın yeni bir baskısıyla karşılaştım. Bu baskı tecvid hükümlerine göre harfleri renklendirmeye önem verip özel olarak elli bir sayfalık büyük bir bölümü bulgulara, istatistiklere ve Kur'an fihristine ayırmıştır. Bu bölümün kırk üç sayfası, "Kur'an-ı Kerim Konu Fihristi" üst başlığı altında on maddelik bir alt başlık halinde düzenlenmiş, her alt başlıkta ise yine on maddelik, Kur'an'da bahsedilen konu verilmiştir. İşte bu konulardan biri de "**Ana-Baba Hakkı**"dır.¹⁶ Bu konu, Kur'an'ın yedi suresinde on bir konu altında işlenmiştir. Bunların tamamı, Allah (c.c.)'in hukukuna göre ana-babanın çocukları üzerindeki haklarından bahsetmektedir. Bu hukuk da Allah (c.c.)'in kitabına özel olup onun katından başka bir yerden olamaz. Sadece bu konu bile tek başına Allah (c.c.)'in azametini, vahdâniyetine ve ulûhiyetine bir delil olarak yeter. O, "لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ وَسِعَ كُلَّ شَيْءٍ عِلْمًا / Kendisinden başka ilâh olmayan Allah'tır. O'nun ilmi her şeyi kuşatmıştır."¹⁷ Aksi halde hiçbir hukuk sistemi, insan hayatının tüm detaylarında, aşamalarında, eğilimlerinde ve ihtiyaçlarında kendisine uygun hükümler vererek onunla birlikte yürüyemezdi.

Belki de bu hukuk sistemi, hikmetli şeriata dayanan hayat kanunlarını oluştururken insana bilge olmayı öğretiyor. Böylece insan, Allah (c.c.)'in ayetlerinden dininin ve dünyasının hükümlerini nasıl oluşturacağını ve Allah (c.c.)'in ayetlerini anlayarak gerekli hükümleri çıkarırken nasıl zeki ve anlayışlı olacağını öğreniyor. İşte bütün bunları insanın yapabilmesi için büyük bir anlayışa ve geniş bir deneyime sahip olması gerekir. Biz günümüzde bu-

¹⁶ Bkz. *Kur'an-ı Kerim*, Dâru'l-Marife Baskısı, Dimeşk, s.642.

¹⁷ Tâhâ, 20/98.

nu; aşamalı fıkıh (فقه المرحلة)¹⁸ veya sahih islâmî hukukun ruhundan elde edilen olgu fıkıhı (فقه الواقع)¹⁹ ya da Kur'an ayetlerini kavrama fıkıhı (فقه الواعي)²⁰ diye isimlendiriyoruz.

2. Kur'an Ayetlerinde Ana-Baba Hukuku

2.1 Kur'an'da Ana-Babadan Bahsedilen Yerler

Ana-baba hukuku, aşağıdaki ayetlerde olduğu gibi Kur'an'da on iki yerde geçmektedir:

1. **“ Biz İsrâil oğullarından şöyle söz almıştık; Allah'tan başkasına kulluk etmeyeceksiniz, anaya-babaya, yakınlara, yetimlere, yoksullara iyilik edeceksiniz...”**²¹

2. **“ Kıtıbb عَلَيْكُمْ إِذَا حَضَرَ أَحَدُكُمْ الْمَوْتُ إِنْ تَرَكَ خَيْرًا الْوَصِيَّةَ لِلْوَالِدَيْنِ وَالْأَقْرَبِينَ بِالْمَعْرُوفِ حَقًّا عَلَى الْمُتَّقِينَ ”** / Birinize ölüm geldiği zaman, eğer bir hayır (mal-mülk) bırakacaksa anaya, babaya, yakınlar uygun bir biçimde vasiyet etmek Allah'tan korkanlar üzerine bir borçtur.”²²

3. **“ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُونُوا قَوَّامِينَ بِالْقِسْطِ شُهَدَاءَ اللَّهِ وَلَوْ عَلَىٰ أَنْفُسِكُمْ أَوِ الْوَالِدَيْنِ وَالْأَقْرَبِينَ إِنْ يَكُنْ عَيْنًا ”** / Sana ne harcayacaklarını soruyorlar. De ki: ‘Hayırdan (mal-mülkten) harcadığınız şey; ana-baba, yakınlar, yetimler, fakirler ve yolcular için olmalıdır.’ Şüphesiz Allah yapacağınız her hayrı bilir.”²³

4. **“ وَاعْبُدُوا اللَّهَ وَلَا تُشْرِكُوا بِهِ شَيْئًا وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا وَبِذِي الْقُرْبَىٰ وَالْيَتَامَىٰ وَالْمَسَاكِينِ ”** / Allaha ibadet edin ve ona hiç bir şeyi ortak koşmayın; sonra ana babaya ihsan edin, akrabınıza, öksüzlere ve fakirlere de iyilik edin...”²⁴

5. **“ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُونُوا قَوَّامِينَ بِالْقِسْطِ شُهَدَاءَ اللَّهِ وَلَوْ عَلَىٰ أَنْفُسِكُمْ أَوِ الْوَالِدَيْنِ وَالْأَقْرَبِينَ إِنْ يَكُنْ عَيْنًا ”** / Ey iman edenler! Adaleti titizlikle ayakta tutan, kendiniz,

¹⁸ Aşamalı Fıkıh: Tadrîcî usulle indirilen fikhî hükümlerin derinlemesine anlaşılması. Örneğin; içkinin veya faizin haram kılınması gibi. (Mütercim)

¹⁹ Olgu Fıkıhı: Hâdiseler ve vesilelerle bağlantılı olan fikhî hükümlerin derin bir kavrayışla anlaşılması. Örneğin; zıhar ayeti gibi hâdisenin meydana gelmesine bağlı olarak inen hükümler. (Mütercim)

²⁰ Kavrama Fıkıhı: Aşamalı ve Olgu Fıkıhının dışında bir defada ve mutlak anlamda Şârinin iradesine bağlı olarak indirilen hükümlerin derinlemesine anlaşılması. (Mütercim)

²¹ Bakara, 2/83.

²² Bakara, 2/180.

²³ Bakara, 2/215.

²⁴ Nisâ, 4/36.

ana-babanız ve akrabanız aleyhinde de olsa Allah için şahitlik eden kimse-ler olunuz. İster zengin fakir olsunlar Allah onlara daha yakındır...”²⁵

6. قُلْ تَعَالَوْا أَتْلُ مَا حَرَّمَ رَبِّيَ عَلَيْكُمْ أَلَّا تُشْرِكُوا بِهِ شَيْئًا وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا. / De ki; Gelin Rabbinizin size neleri haram kıldığını anlatayım. O'na hiçbir şeyi ortak koşmayın, ana-babaya iyilik edin...”²⁶

7. وَقَضَىٰ رَبُّكَ أَلَّا تَعْبُدُوا إِلَّا يَٰهٗ وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا إِمَّا يَبُلُغَنَّ عِنْدَكَ الْكِبَرَ أَحَدُهُمَا أَوْ كِلَاهُمَا فَلَا تَقُلْ لَهُمَا / أَفٌ وَلَا تَنْهَرْهُمَا وَقُلْ لَهُمَا قَوْلًا كَرِيمًا . وَأَخْفِضْ لَهُمَا جَنَاحَ الذَّلْمِ مِنَ لِرَحْمَةٍ وَقُلْ رَبِّ اذْهَبْهُمَا كَمَا رَبَّيَانِي صَغِيرًا .
“Rabbin, sadece kendisine kulluk etmenizi, ana-babanıza da iyi davranmanızı kesin bir şekilde emretti. Onlardan biri veya her ikisi senin yanında yaşlanırsa, kendilerine -öf!- bile deme; onları azarlama; ikisine de güzel söz söyle. Onları esirgeyerek alçakgönüllülükle üzerlerine kanat ger ve: ‘Rabim! Küçüklüğümde onlar beni nasıl yetiştirmişlerse, şimdi de sen onlara rahmet et!’ diyerek dua et.”²⁷

8. وَبَرًّا بِوَالِدَيْهِ وَلَمْ يَكُنْ جَبَّارًا عَصِيًّا. / Ana-babasına çok iyi davranırdı; o, isyankâr bir zorba değildi.”²⁸

9. وَوَصَّيْنَا الْإِنْسَانَ بِوَالِدَيْهِ حُسْنًا وَإِنْ جَاهَدَاكَ لِتُشْرِكَ بِي مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ فَلَا تُطِعْهُمَا إِلَيَّ مَرْجِعُكُمْ / Biz; insana, ana-babasına iyi davranmasını tavsiye etmişizdir. Eğer onlar, seni, hakkında bilgin olmayan bir şeyi bana ortak koşman için zorlarsa, onlara itaat etme. Dönüşünüz ancak banadır. O zaman size yapmış olduklarınızı haber vereceğim.”²⁹

10. وَوَصَّيْنَا الْإِنْسَانَ بِوَالِدَيْهِ حَمَلَتْهُ أُمُّهُ وَهْنًا عَلَىٰ وَهْنٍ وَفِصَالُهُ فِي عَامَيْنِ أَنْ اشْكُرْ لِي وَلِوَالِدَيْكَ إِلَيَّ الْمَصِيرُ. / Biz; insana, ana-babasına iyi davranmasını tavsiye etmişizdir. Çünkü anası onu nice sıkıntılara katlanarak taşımıştır. Sütten ayrılması da iki yıl içinde olur. ‘Önce bana, sonra da ana-babana şükret!’ diye tavsiyede bulunmuşuzdur. Dönüş ancak banadır. Eğer onlar seni, hakkında bilgin olmayan bir şeyi bana ortak koşman için zorlarsa, onlara itaat etme...”³⁰

11. / Biz; insana, ana-babasına iyilik etmesini tavsiye ettik. Annesi onu zahmetle

²⁵ Nisâ, 4/135.

²⁶ Enâm, 6/151.

²⁷ İsrâ, 17/23, 24.

²⁸ Meryem, 19/14.

²⁹ Ankebût, 29/8.

³⁰ Lokmân, 31/14, 15.

**taşıdı ve zahmetle doğurdu. Taşınması ile sütten kesilmesi, otuz ay sü-
rer.”³¹**

12. “ وَالَّذِي قَالَ لَوْلَا إِلَهُي لَمَكَرْتُ أَنِّي لَأَكْفُرُ بِاللَّهِ وَنِعْمَتِهِ إِذْ كَفَرْتُ وَنِعْمَتُهُ إِذْ كَفَرْتُ إِنَّ إِلَهًا لَعَلِّي آتٍ يَوْمَ يُنْفَخُ السَّمَاءُ كِطْمَانًا يَوْمَئِذٍ يَأْتِي السَّمَاءَ دُخَانًا مُدْمِجًا يَوْمَئِذٍ يُرْمَى الَّذِينَ اتَّخَذُوا أَوْلِيَاءَ مِن دُونِ اللَّهِ فَأُولَئِكَ يَخِيفُ أُولَئِكَ أَصْحَابُ الْأُولَئِينَ نَعْمَ أَصْحَابُ الْأُولَئِينَ ” / Ana ve babasına; ‘Öf be size! Benden önce nice nesiller gelip geçmişken, beni tekrar dirilmekle mi tehdit ediyorsunuz!?’ diyen kimseye, ana ve babası Allah’ın yardımına sığınarak; ‘Yazıklar olsun sana! İman et! Allah’ın vâdi gerçektir’ dedikleri halde o: ‘Bu, eskilerin masallarından başka bir şey değildir’ der.”³²

Bu ayetlerdeki edebi manaları ifade etmeden önce, Kur’an’da dört yerde geçen “والدان / ana-baba” kelimesinin Yâ-ı Mütakellim³³ ile izafet kurmuş şekli olan “والدي / ana-babamı” terkibinden bahsetmemiz güzel olur. Kur’an’da “والدي / ana-babamı” terkihi; İbrahim suresinin 41. ayetinde³⁴ Hz. İbrahim’in diliyle; Neml suresinin 19. ayetinde³⁵ Hz. Süleyman’ın diliyle; Nûh suresinin 28. ayetinde³⁶ Hz. Nuh’un diliyle; Ahkâf suresinin 15. ayetinde³⁷ normal bir insanın diliyle ifade edilmektedir.

Bu ayetlerde peygamberlerin diliyle “ رَبَّنَا اغْفِرْ لِي وَلِوَالِدَيَّ / Ey Rabbimiz! Ana-babamı bağışla!” ve normal insanların diliyle de “ رَبِّ أَوْزِعْنِي أَنْ أَشْكُرَ نِعْمَتَكَ الَّتِي أَنْعَمْتَ عَلَيَّ وَعَلَى وَالِدَيَّ ” / Rabbim! Bana ve ana-babama verdiğin nimete şükretmemi temin et!” duasının tekrar edilmesinde, insanın ana-babasına karşı onların affı ve bağışlanması için dua etmeye düşkün olduğunu gösteren açık bir delil vardır. Bu, elçilerin diliyle ana-babaya iyilik yapılması gerektiğine ilişkin ilâhî bir hüküm olup, bununla insanların kendisinden sapmaması gereken bir yol ve ahlâkî bir ilke insanlara öğretilmektedir.

Aynı şekilde Kur’an’da üç yerde geçmekte olan “والدة / Anne” kelimesinden de bahsetmemiz güzel olur. “والدة / Anne” kelimesi, iki yerde³⁸ Hz. İsa’nın annesi şeklinde Hz. Meryem; üçüncü yerde ise “ لَا تُضَارَّ وَالِدَةٌ بِوَلَدِهَا وَلَا مَوْلُودٌ ” / Hiçbir anne, çocuğu sebebiyle, hiçbir baba da çocuğu yüzünden

³¹ Ahkâf, 46/15.

³² Ahkâf, 46/17.

³³ Yâ-ı Mütakellim: Birinci Tekil Şahıs İyelik Zamiri.

³⁴ “ رَبَّنَا اغْفِرْ لِي وَلِوَالِدَيَّ / Ey Rabbimiz! Ana-babamı bağışla!” İbrâhim, 14/41.

³⁵ “ أَنْعَمْتَ عَلَيَّ وَعَلَى وَالِدَيَّ ” / Beni ve ana-babamı nimetlendirdin” Neml, 27/19.

³⁶ “ رَبِّ اغْفِرْ لِي وَلِوَالِدَيَّ ” / Ey Rabbim! Ana-babamı bağışla!” Nûh, 71/28.

³⁷ “ رَبِّ أَوْزِعْنِي أَنْ أَشْكُرَ نِعْمَتَكَ الَّتِي أَنْعَمْتَ عَلَيَّ وَعَلَى وَالِدَيَّ ” / Rabbim! Bana ve ana-babama verdiğin nimete şükretmemi temin et!” Ahkâf, 46/15.

³⁸ “ إِذْ قَالَ اللَّهُ يَا عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ ادْكُرْ نِعْمَتِي عَلَيْكَ وَعَلَىٰ وَالِدَتِكَ ” / Beni anneme saygılı kıldı”. Meryem, 19/32. “ إِذْ قَالَ اللَّهُ يَا عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ ادْكُرْ نِعْمَتِي عَلَيْكَ وَعَلَىٰ وَالِدَتِكَ ” / Ey Meryem oğlu İsa! Sana ve annene nimetimi hatırla!” Mâide, 5/110.

zarara uğratılmamalıdır”³⁹ şeklinde genel bir ifadeyle tüm annelerle ilgili olarak geçmektedir. Aynı şekilde “والدات / Anneler” kelimesi de Kur’an’da; “وَالْوَالِدَاتُ يُرْضِعْنَ أَوْلَادَهُنَّ حَوْلَيْنِ كَامِلَيْنِ لِمَنْ أَرَادَ أَنْ يُبْرِئَ الرِّضَاعَةَ” / **Emzirmeyi tamamlamak isteyen için, anneler çocuklarını iki tam yıl emzirirler**”⁴⁰ şeklinde bir yerde geçmektedir.

2.2 Ana-Babaya İtaati Emreden Ayetlerdeki Beyânî/Edebî Yaklaşımlar

2.2.1 “بیانیة / Edebî” Kelimesinin Sözlük ve Terim Anlamları

“بیانیة / Edebî” kavramı; dilsel yapı içerisinde bağlamına göre bir kelimenin anlamını açıklarken, ortak manaya sahip her şeyi ortaya çıkaracak şekilde izâh etmeyi ifade eder. Ben, bu fikirden bahsederken; “لَرَّحْمٰنٍ . عَلَّمَ الْقُرْآنَ . ” / **Rahmân, Kur’an’ı öğretti. İnsanı yarattı. Ona açıklamayı/beyânî öğretti**”⁴¹ ayetinde olduğu gibi Kur’an’ın kullanmayı tercih ettiği ifadeleri kullanmayı tercih ediyorum. Nitekim beyân kelimesi, terminolojik anlamı kazanmadan önce Kur’an inzal olurken bu manaya işaret ediyordu. Ancak hicri üçüncü asrın başlangıcından itibaren bilimsel ilke ve görüşlerin tedvin edilmesini takiben anlamı gelişmiştir.

Beyân kelimesi sözlükte, sülûsî “بان / Açık oldu” fiilinin masdarı olarak geçmektedir. “بان الشيء بيئاً / Bir şeyin açığa çıkması ve aydınlığa kavuşması” anlamındadır. “بان الشيء” demek ise “Bir şeyi açıkladı, aydınlığa kavuşturdu, fasih bir şekilde izâh etti” demektir. Fiilin isim hali, “بانن / Net” , “بئ / Açık” şeklinde; çoğulu ise “أبئاء” şeklindedir. Buna göre fiil, hem lâzım/geçişsiz, hem de müteaddi/geçişlidir. “بئته أبئته أبئته أستبئته” demek, “Onu açıkladım ve tanıttım” demektir. “بان أيین أتبين أبان أستبان” fiil çekimlerinin hepsi de hem lâzım/geçişsiz, hem de müteaddi/geçişli fiildir.⁴²

Kelimenin terim anlamı, bahsi geçen sözlük anlamından hareketle türetilmiştir. Ancak bu kavram, belli sınırlar içinde ortaya çıkarak belâğat ilminde usul ve ilkeleri olan özel bir ilmin terminolojik anlamını ifade etmeye başlamıştır. Muhtemelen ilk olarak kelimenin terim anlamı üzerinde duran ve bu kelimeyi kullanan Ebû Osman Amr b. Bahr el-Câhız (ö. 869/1465)’dir. O büyük âlim, insanlar arasında meşhur olan ve alanında başka bir esere ihtiyaç bırakmayan dört kitaptan biri olan eserine “*el-Beyân ve’t-Tebyîn*”

³⁹ Bakara, 2/233.

⁴⁰ Bakara, 2/233.

⁴¹ Rahmân, 55/1-4.

⁴² Heyet, *Mucemu’l-Vasîf*, b-y-n maddesi; *Fiyrûzâbâdî, Kâmûsu’l-Muhîf*, b-y-n maddesi.

ismini vermiştir. Ebû Zeyd Abdurrahman b. Muhammed İbn Haldun (ö. 808/1406), "*Mukaddime*" adlı eserinde şöyle der: "Biz hocalarımızdan ilim meclislerinde, bu ilmin (Beyân İlmi) usul ve esaslarının dört divan olduğunu duyduk. Bunlar;

- 1) İbn Kuteybe'nin "*Edebu'l-Kâtib*"i,
- 2) Müberrîd'in, "*Kitâbu'l-Kâmil*"i,
- 3) Câhız'ın, "*Kitâbu'l-Beyân ve't-Tebyîn*"i
- 4) Ebû Alî el-Gâlî el-Bağdâdî'nin, "*Kitâbu'n-Nevâdir*" adlı eserlerdir.

Bu dört eserin dışındakiler ise bunlara tabi olmuşlar ve onlardan beslenmişlerdir."⁴³ Yine ilgili metinde Ebû Hilâl el-Askerî (ö. 400/1009); Câhız'ın, "*Kitâbu'l-Beyân ve't-Tebyîn*" adlı eserinin fazileti hakkında şöyle demiştir; "Çok yararlı, bol faydalı bir kitaptır. Çünkü değerli bölümler, ince nükteler, harika hutbeler ve olağanüstü haberler içermektedir. Aynı şekilde birçok hatip ve edebiyatçının isimlerini ihtiva etmektedir. Ayrıca onların belâğat ile hitâbet sanatındaki değerlerine ve bunun gibi onun diğer seçkin sanatlarına, güzel niteliklerine dikkat çekmiştir. Ne var ki Belâğatın sınırlarını izah etmek, Beyân ve Fesâhat ilminin bölümlerini açıklamak eserin farklı noktalarında savrularak içinde yayılıp gitmekte, açıklamalar ve örnekler arasında kaybolmaktadır. Bunlar uzunca düşündükten ve çokça araştırıp inceledikten sonra ancak bulunabilir."⁴⁴

Yine Ebû'l-Abbâs el-Müberrîd, "*el-Kâmil*" adlı kitabının mukaddimesinde şöyle der: "Bu, nesr halindeki söz ile dizilerden oluşan şiirler, etkili meseller, keskin vaazlar, değerli hutbeler ve edebî mektuplardan seçerek bunlar arasından değişik edebî türleri bir araya getirmek için bizim te'lif ettiğimiz bir kitaptır."⁴⁵

Çoğu kez bir kitabın, araştırmanın veya bir makalenin uygun ve etkili başlığı, insanların o konuya yönelip önem vermesine sebep olur. Eğer dilerse Osman ibn. Kanber Sîbeveyh (ö.182/798)'e bakabilirsin! O, Nahiv'deki büyük eserine "*el-Kitap*"⁴⁶ ismini verirken birçok durumu göz önünde bu-

⁴³ İbn Haldûn, *Mukaddime*, s. 343.

⁴⁴ Askerî, *Kitâbu's-Sinâateyn*, s. 5.

⁴⁵ Müberrred, *Kâmil*, I, 1.

⁴⁶ "*el-Kitâb*", Sîbeveyh tarafından nahiv alanında yazılmış günümüze ulaşan ilk önemli eserdir. Bundan dolayı nahiv ilmiyle ilgili tüm çalışmalarda ilk müracaat edilecek klasik kaynaklardan biri sayılmaktadır. (Mütercim)

lundurmuştur. Ben şu gizli bilinci hissediyorum ki Sîbeveyh, kitabının başlığını seçerken Kur’ân-ı Kerîm’deki “el-Kitap / الكتاب” kelimesinin delâletini düşünüyor ve onun arka planındaki manayı göz önünde bulunduruyordu.

Ancak ben sadece “Beyân” kelimesinin ilk etapta genel anlamı kastettiğini pekiştirip tespit etmek için Müberrîd’in “*el-Kâmil*” adlı eseriyle Câhız’ın “*el-Beyân ve’t-Tebyîn*” adlı eserinin niteliklerini tespit etmeyi arzuladım. O da bizzat Câhız’ın kendisinin şu sözünü ifade ettiği şeydir: “Beyân; gizli olan manayı açıkça göstermektir.”⁴⁷

Bu kısa ve öz anlatımı kendine göre beyânın anlamını tarif ederek şu sözünü şöyle yorumlamıştır: “Senin için manayı açığa çıkaran, zamir olmaksızın kapalılığı gideren her şeyi kapsayan bir isimdir. Bu beyân nasıl olursa olsun, bu delil hangi türden olursa olsun, neticede dinleyen kişi gerçek manaya ulaşır ve ondan elde edilecek şeyi elde etmeye çalışır. Çünkü söyleyenin ve dinleyen neticede dönüp dolaşır varacağı nokta, sadece anlamak ve anlatmaktır. Anlatma her ne ile olursa ve manayı açıklığa kavuşturan şey her ne ise işte bu, o konudaki yegâne beyân/açıklama sanatıdır.”⁴⁸

Allah’a yemin olsun ki, gerçekten bu söz; özellikle bu son cümledeki “İşte bu, o konudaki yegâne beyân/açıklama sanatıdır” sözü toparlayıcı bir sözdür. Sanki Câhız, burada her bağlamın kendine özgü bir açıklamasının olduğunu kabul ediyor. Ona göre anlam göstergesini açıklarken sanki bağlam, asıl temel noktadır. Dolayısıyla kelimenin bizzat hiçbir edebî değeri veya aslen konulduğu manaya göre hiçbir beyânî kıymeti yoktur. Aksine, nahivcilerin dediği gibi kelime; tek bir manayı gösteren lafızdan ibarettir. Kelime anlam göstergesine yönelik değerini sadece içinde bulunduğu bağlamdan almaktadır. Örneğin “الحمار/Eşek” kelimesini ele alalım. Belki de bu kelime, Arap ülkelerinin tamamındaki halk arasında ve çarşı pazarda (gündelik dilde) en çok kullanılan kelimedir. Fakat Kur’ân-ı Kerîm bu kelimeyi, onun yerine başka bir kelimenin kullanılmayacağı şekilde kendi bağlamında kullandığı zaman, bu kelime kendi yerinde açıklamaya ihtiyaç duymayacak derecede değerli olur. Şöyle ki; “مَثَلُ الَّذِينَ حُمِلُوا التَّوْرَةَ ثُمَّ لَمْ يَحْمِلُوهَا كَمَثَلِ الْحِمَارِ يَحْمِلُ أَسْفَارًا بِئْسَ مَثَلُ الْقَوْمِ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِ اللَّهِ وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ. / Tevrat ile yükümlü tutulup da onunla amel etmeyenlerin durumu, ciltlerce kitap taşıyan merkebin (eşekğin) durumu gibidir. Allah’ın ayetlerini yalanlamış olan kavmin durumu ne kötüdür! Allah, zalimler topluluğunu doğru yola iletmez”.⁴⁹

⁴⁷ Cahız, *Beyân ve’t-Tebyîn*, I, 75.

⁴⁸ Cahız, *Beyân ve’t-Tebyîn*, I, 76.

⁴⁹ Cuma, 62/4.

Buradan hareketle diyoruz ki; Beyânın iki manası vardır:

Birinci Mana

Câhız'ın ve diğerlerinin hatta "بيان / beyân" ve "تبيان / tibyân" kelimesini kullanırken Kur'ân'ın, ayet ve surelerinde bahsettiği bu genel anlam göstergesi; çeşitli bağlamlarında ve farklı vezinlerinde fiilin türevlerinden pek çoğu bir yana; birinci şahıs/mütekellim, ikinci şahıs/muhatap ve üçüncü şahıs/gâib zamirlerinden birçoğuna bitişen aynı şekilde mâzî, muzârî ve emir olarak kullanılan "بين / beyyene" fiili Kur'ân-ı Kerîm'de tam 256 kez kullanılmıştır.⁵⁰

Bu manada beyân; alışılmış bütün keşf araçlarıyla ve çeşitli lugavî tarzların bütün verileriyle lugavî terkîbin delâletini keşfetme (cümlelerin gösterdiği anlamı açıklama) çabasından ibarettir.

Bu lugavî tarzlardan bazıları şunlardır:

1. Mâzî, muzârî ve emir kalıpları arasındaki fiil sığalarının çeşitliliği.
2. Takdîm/öne alma ve tehîr/sonraya bırakma göstergeleri.
3. Marifelik/belirlilik ve nekralık/cins oluş.
4. İfrâd/tekil, tesniye/ikil, cem'i /çoğul.
5. Harflerin çeşitliliği, kullanım alanlarının çokluğu/farklılığı.
6. İsimlerin muhtelif i'rab yerlerindeki çeşitliliği.
7. Dile yönelik terkiplerde sarf sığalarının çeşitliliği.
8. Kelimelerde ve cümlelerde harflerin ve seslerin tınıları.
9. İ'rab hareketleri ve bunların manaya etkileri.
10. Yemin sığalarının çeşitliliği.
11. Nidâ, soru, emir, nehiy, rica, temennî, te'kid ve nefî üslupları.⁵¹

Bu lugavî tarzlardan meydana gelen delâlet göstergelerini düşünme çabasından hareketle, lugavî naslara göz atarak, okuyucu derin manaları ve ince fikirleri kavrama derecesine ulaşabilir. Durum Kur'ân-ı Kerîm'le alakalı olunca Kur'ân ayetlerinin arka planını düşünme sayesinde okuyucu, Kurânî

⁵⁰ Abdalbâkî, Mahmûd Fuâd, *Mu'cemu'l-Mufehres li Elfâz'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Dâru'l-Fikr, Beyrût ts. (b-y-n md.).

⁵¹ Ebû Avde, *Şevâhid*, s. 36.

î'câzın göstergelerinin geniş ufuklarına ve harikaları tükenmeyen beyan tasvirlerine ulaşabilir.

İkinci Mana

Bu da “بَيَان / beyân” kelimesinin özel yani terim/ıstîlâhî anlamıdır. Bazı belâğat âlimlerine göre Beyân; anlamı gösteren şeyi açıklarken, bir anlamın değişik yollarla belirtilmesinin bilindiği ilimdir.⁵²

Belâğatçiler Beyân ilminin temellerini dört madde ile sınırlandırdılar:

Bunlardan ilk ikisi bizzat Beyân ilminin esasıdır.

a) **Mecâz** sanatı.

b) **Kinâye** sanatı.

Diğer ikisi ise;

c) Araç olan **Teşbih** sanatı.

d) Aslın bir parçası olan **İstiâre** sanatıdır.

Saniyorum; Kur'ân-ı Kerîm'in î'câzını araştırma metodu, kastedilen manaya ulaşmak için bu vesîlelerin tamamını kullanır. Hatta bu durum zevk, fesâhat ve beyân ehline göre cisimde akıp giden bir duydur. Bu, kişiye zevk alma ve yakîne ulaştırıcı gönül huzuru ile Kur'ânî mananın derinliklerine ulaşma güzelliğini hissettirir. Bu; bir neşve/uyanıklık, hayret ve aydınlanma durumunu anlama, kavrama ve hissetme durumudur. Bu hâl sadece Allah'ın ayetlerini düşünme konusunda tecrübesi olan kişi için meydana gelir. Bu kişinin lügat üslûpları ve onun çeşitli tarzlarını kavrama hususunda yeterli miktarda donanımlı olması gerekir. Yine bu kişi; Arapça beyân üslûplarını, hayatın çeşitli yönlerine dair içgüdü ve fikirlerini ifade ederken toplumun araçlarını iyi bilen biri olmalıdır.

O halde bu vesileyle, sosyolojik hayata dair hukuk yönlerinden önemli bir konudan bahseden ayet-i kerimeleri araştırmak istiyoruz. Bu ayet-i kerimeler anne-babanın evlatlarıyla, evlatların da anne-babalarıyla alakasından, her birinin diğerine karşı hak ve görevlerinden bahseder. Bu konu, İslâmî toplumun inşasında en önemli konulardan biridir.

2.2.2 İsrâ Suresindeki Ana-Babaya İtaate Dair Ayetlerin Analizi

Bu uygulamalı araştırmada, ana-babaya itaat ve iyilik yapmak hususunda ilâhî hükümlerdeki Kur'ânî î'câzın göstergelerini ortaya koyabilmek için temel olarak şu iki ayeti kendime dayanak noktası alacağım. Nitekim bu

⁵² Tabâne, *Beyân*, s. 23.

iki ayetin, Kur'an'daki hukuki icaz örneklerinden herhangi biri olarak sayılması mümkündür.

Bu iki ayette Allah (c.c.), şöyle buyurmaktadır: “ وَقَصَىٰ رَبُّكَ أَلَّا تَعْبُدُوا إِلَّا يَٰٓأَيُّهَا ۚ يَبْلُغَنَّ عِنْدَكَ الْكِبَرَ أَحَدُهُمَا أَوْ كِلَاهُمَا فَلَا تَقُلْ لَهُمَا أُفٍّ وَلَا تَنْهَرْهُمَا وَقُلْ لَهُمَا قَوْلًا كَرِيمًا ۚ وَآخِضْهُمَا بِوَالِدَيْهِمَا إِحْسَانًا إِنَّمَا صَغِيرًا ۚ رَبِّ اٰرْحَمَهُمَا كَمَا رَبَّيْتَانِي صَغِيرًا .”⁵³
Rabbin, sadece kendisine kulluk etmenizi, ana babanıza da iyi davranmanızı kesin bir şekilde hükmetti. Onlardan biri veya her ikisi senin yanında yaşlanırsa, kendilerine –öf- bile deme! Onları azarlama! İkisine de güzel söz söyle! Onları esirgeyerek alçakgönüllülükle üzerlerine kanat ger! ‘Rabbim! Küçüklüğümde onlar beni nasıl yetiştirmişlerse, şimdi de sen onlara öyle rahmet et!’ diyerek dua et.

Biraz önce zikretmiş olduğumuz ana-baba hukukundan bahseden diğer ayetleri,⁵⁴ herhangi bir Kurânî i'câz örneğini pekiştirmek veya bir fikri açıklamak için yeri geldikçe ele alacağım.

Başlangıçta babalar ve oğullarından bahseden Kur'an ayetlerinin pekiştirdiği ve izah ettiği Kurânî bir gerçeği açıklamam gerekiyor. Bu gerçek; Allah (c.c.)'ın en güzel bir şekilde yarattığı ve sağlam bir hikmete bağladığı bu büyük evreni, iki çeşit çekim yasası üzerine kurmasıdır. Bunlardan birincisi; fiziki çekim yasası, diğeri ise insanî çekim yasasıdır.

2.2.2.a. Fizikî Çekim Gücü

Bu çekim gücü, sağlam bir ilâhî program içerisinde gezegenleri, yıldızları ve gök cisimlerini birbirine bağlayan bir câzibedir. Bu, Allah (c.c.)'ın yeri ve üzerindikileri yarattığı (varlığın başladığı) andan itibaren tanık olunan bir yasadır. Bu esas üzerine yeryüzünün diğer gezegenlerle ilişkisinden bahseden çeşitli fizikî ilimler meydana gelmiştir. Aynı şekilde bu esas üzerine uzayın keşif çabası ile oraya yolculuğa dair birçok insanî deneyim meydana gelmiş ve Allah (c.c.)'ın yaratmış olduğu yeni evrenlerin bilgisine ulaşılmıştır.

2.2.2.b. İnsânî Çekim Gücü

Bu çekim gücü, Allah (c.c.)'ın yaratmış olduğu kullarının hatta bütün canlı türlerinin kalplerine koymuş olduğu sevgi ve merhamet bilincidir. Bu

⁵³ İsrâ, 17/23, 24.

⁵⁴ Daha önce geçen; 2.1 başlığında zikredilen on iki (12) ayet kastedilmektedir. (Mütercim)

annene geri döndürdük..."⁵⁵ Bu, Allah (c.c.)'in kitabındaki parlak bir gerçektir. Ana-baba ve çocukları arasındaki aile ilişkisinin yapısı ve aile fertlerinin birbirine karşı olan görev ve sorumlulukları bu gerçek üzerine kurulmuştur. İşte biz de Kur'an'daki ilgili ayetlerin delâlet ettiği açıklamaları bu gerçek üzerinden ayrıntılı bir şekilde ele alacağız.

1. " وَقَصَى رَبُّكَ / Rabbin ... hükmetti."

Lügatte; "قضى يقضي أقضياً أقضاءً أقضيةً" denir. Yani "hükmetti" ve "kesin olarak bildirdi." "قضى الله أمره" demek ise "Allah, emrini yerine getirdi / Ona emrini ve nehyini ulaştırdı" demektir.⁵⁶ Aynı şekilde lügatte "قَدَرَهُ" demek, "Onu bir kadere göre kıldı" demektir. "قَدَرَ الشَّيْءَ بِالشَّيْءِ" demek ise "onu onunla ölçtü", "onu onun miktarına göre ayarladı" demektir. Yine "قَدَرَ اللهُ الأَمْرَ عَلَى فلان" demek, "Onu, o iş için kıldı; o iş üzere hükmetti" demektir. Lügatlerde kader; bir şeyin ölçüsü, kendisi için belirlenen durum, zaman ve yer demektir. Kazâ ise Allah (c.c.)'in kulları hakkında verdiği hükümdür. Kader kelimesinin çoğulu "أقدار" şeklinde gelir.⁵⁷

Böylece kaderin lügatlerde kazâ olarak kabul edildiğini görüyoruz. Ancak bu, çok hassas bir görüş değildir. Kur'an, kazâ ve kaderi birbirinden ayırmıştır. Kazâ ve kaderi kısaca tanımlamadan önce, öteden beri bu konuda birçok araştırmacının fikirlerinin karıştığı problemlili bir konu olduğuna işaret etmek isterim. Eğer bu araştırmacılar, Kur'an'ın terimlerini ele alma konusunda belirli bir metot izleselerdi, bu iki terim arasındaki derin manaya vâkif olabilirdi. Kazâ; yaratma kelimesinin manasının kapsamına giren tüm yönleriyle, yaratılmışların gelecekteki durumlarının nitelik ve nicelik olarak Allah (c.c.)'in ilminde önceden belirlenmiş şeklidir. Nitekim Hz. Peygamberimiz de bu konuya şöyle işaret etmiştir: "*Rabbiniz, yaratma, ecel ve rızık konusundaki işi bitirmiştir.*"⁵⁸ Kader ise Allah (c.c.)'in olmasını takdir ettiği

⁵⁵ Tâhâ, 20/39, 40.

⁵⁶ Heyet, *Mucemu'l-Vasît*, k-d-y maddesi.

⁵⁷ Heyet, *Mucemu'l-Vasît*, k-d-r maddesi.

⁵⁸ İsfehânî, *Müfredât*, s. 403, h-z-n ve k-d-r maddeleri.

Makalenin yazarı bu hadîsi "فرغ ربكم من الخلق والخلق والرزق والأجل" şeklinde Müfredât'tan nakletmektedir. Ancak ilgili hadîsin bu lafızla olan şeklini temel hadîs kaynaklarında bulamadık. Bu hadîse benzer şu rivayet vardır: "فرغ إلى ابن آدم من أربع: الخلق والخلق والأجل والرزق" / *Âdemoğlunun dört şeyi yazılıp bitirilmiştir: Yaratılış, huy, ecel ve rızık.*" Taberânî, *Mu'cemu'l-Evsat*, II, 336; Heysemî, *Mecmau'z-Zevâid*, VII, 195 (Kader Bahsi). Bu hadîsin lafzı, manası ve sıhhat derecesi tartışmalıdır. Bu manayı destekler mahiyette Tirmîzî'de şu hadîs rivayet edilmektedir: Abdullah b. Amr İbnî'l-As (r) anlatıyor: "Resûlullah, elinde iki

şeylerin, şu an ardı ardına yaşanmakta olmasıdır. Kazâ, Allah (c.c.)'ın ilmindeki geçmiş olan şeydir, şeklindeki görüşümüz zaman ve mekân unsurlarına tabi olan beşeri ilmin sınırlarına uygun bir ifadeden başka bir şey değildir. Allah (c.c.) açısından kazâ ve kaderin hangisinin daha önemli olduğu meselesine gelince, bu konuda ne soru sorulabilir, ne de araştırma yapılabilir. Çünkü kazâ ve kader, Allah (c.c.)'ın iradesinde olan bir şeydir. Allah (c.c.), zaman ölçüsünün dışındadır. Nitekim zamanı ve kendisiyle zamanın meydana geldiği sistemleri yaratan da Allah (c.c.)'tır.⁵⁹

Bu konudaki Kur'an ayetlerini ve hadîs-i şerifleri okuduğumuz zaman, Allah (c.c.)'ın kazâ ve ilâhî hikmetle dilediği şekilde evrenin yaratılışını murad ettiğine tanık oluruz. Kader ise bu iradenin ardı ardına gerçekleşmesidir.

Allah (c.c.) tarafından indirilen şerî-medeni hukuktaki ana-babaya itaat ve iyilik etmek emri, esasen yaratıcının ezelde takdir ettiği bir yasadır. Bu, kazânın içinde meydana geldiği temel esaslardan ve bu dünyada insanların, ana-babaya itaat ve isyan şeklinde yerine getirdiği ilgili esaslardan biridir. Aynı zamanda bu, gündelik yaşamda peyderpey gerçekleşen bir kader konusudur. Şu halde ana-babaya itaat konusunda Kur'an ayetlerinin ortaya koyduğu makam hangi makamdır, farkında mıyız? Ben kâinatın düzenli bir şekilde işleminde, ana-babaya itaatın de köklü bir gerçek ve değişmez bir sabite olduğundan başka bir şey söylemeyi uygun görmüyorum. Bu tıpkı Allah (c.c.)'a iman etmek; namaz kılmak; zekât vermek; kazâ ve kadere, meleklerle, semâvî kitaplara ve ahiret gününe iman etmek gibi diğer asli unsurların fonksiyonuna benzer. Bu konuda ez-Zemahşerî, Cârullah Ebu'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer (1418/1998) şöyle demektedir; "Allah (c.c.), işe ana-

kitap olduğu halde yanımıza geldi ve: "Bu iki kitap nedir biliyor musunuz?" buyurdular. Cevaben: "Hayır, ey Allah'ın Resûlü! Bilmiyoruz. Ancak bildirmenizi istiyoruz" dedik. Bunun üzerine sağ elindekini göstererek: "Bu, Rabbülâlemin'den (gelmiş) bir kitaptır. İçerisinde cennet ehlinin isimleri mevcuttur. Hatta onların babalarının ve kabilelerinin isimleri de mevcuttur ve sonunda da özet yapılmıştır. Bunlara asla ne ilave yapılır, ne de onlardan bir şey eksiltir. Hiç değişmeden ebedi olarak sabit kalır" buyurdular. Sonra sol elindekini göstererek: "Bu da Rabbülâlemin'den bir kitaptır. Bunun içinde de ateş ehlinin, onların atalarının ve kabilelerinin isimleri vardır. En sonda da icmâlleri yapılmıştır. Bunlara asla ne ziyade yapılır, ne de bir eksiltir!" buyurdular. Ashabı sordu: "Öyleyse ey Allah'ın Resûlü, niye amel ediliyor? Mademki her şey önceden olmuş bitmiş, yazılmış ve artık yazma işi bitirilmiş (bir daha yapma gayreti de niye)?" Rasûlullah şu cevabı verdi: "Siz amelinizle doğruyu ve istikameti arayın! İtidali koruyun! Çünkü ne çeşit amel yapmış olursa olsun cennetlik olan kimsenin ameli, cennet ehlinin ameliyle sonlanır. Keza hangi çeşit amel ile amel etmiş olursa olsun cehennemlik olanın ameli de cehennem ehlinin ameliyle sonlanır." Resûlullah, sonra elindeki kitapları atıp, elleriyle işaret ederek, "Rabbiniz kullarının işini sonlandırdı, **'bir kısmı cennetlik, bir kısmı da cehennemliktir'** (Şûrâ, 42/7) buyurdu." Tirmizi, Kader 8. (Mütercim)

⁵⁹ Ebû Avde, *Tadavvur*, s. 132.

babaya tavsiye konusuyla başlayıp onlara iyilik yapmayı tevhide bağlayarak, bunları (ana-babaya iyilik ve tevhid) kazâ ipliğinde yan yana dizmiştir.”⁶⁰

İşte bu delâlet, bazen yanlışlıkla kendisiyle eşanlamlısı veya onun manasını verebileceği sanılan “فَرَضَ أَمْرًا شَاءَ أَشْرَعٌ” gibi başka kelime ve fiillerin de-ği, (قضى) fiilinin ilâhî irade tarafından tercih edilmesinin hikmetine ilişkin anlaşılması gereken veya anlaşılan bir durumdur. İşte biz Kurânî i'câzı araştırırken, beyân ve icâz konusunda Kur'an'ın eşsiz metodunun gerçekleştiği bu özel manadan bahsedeceğiz.

Bu söylediklerimizin tamamını, Allah (c.c.)'ın diğer isimlerinin değil, (ربك) kelimesinin tercih edilmesi için de söyleyebiliriz. Allah (c.c.)'ın güzel isimlerinden ve bunların işaret ettiği anlamlardan bahsetmek uzun bir araştırmadır. Bu konuda çeşitli kitaplar yazılmıştır; ancak ben bunların derin ve ciddi bir araştırma düzeyine sahip olduklarını sanmıyorum. Biz, Allah (c.c.)'ın her bir ismine ait özel mananın hakikatini ve her ismin bu din ve onun hükümleriyle ilgili gerçekliğini açıklayan ciddi bir ilmi araştırmayı halen bekliyoruz. Böylesi bir çalışma, kişinin sahih ibadeti ve amelî gerçekleştirirken ve herkesin anlayacağı şekilde esmâ-ı hüsnâdan her birinin mana ve anlam göstergelerini sayarken, aynı zamanda imanın meydana getirdiği şeylerin bu isimlerle olan ilişkisini açıklamalıdır.

Kur'an-ı Kerim'de “الله/Allah” lafzından sonra, onu göstermek için en çok “رب / Rab” ve ondan türeyen kelimeler kullanılmıştır. “رب” kelimesi, Kur'an'da hiç lâm-ı tarif ile kullanılmamış; bilakis “رب العالمين أرب السموات ورب ربك أربكم أربكما” örneklerinde olduğu gibi açık bir isme muzâf olarak ya da “ربك أربكم أربكما” örneklerinde olduğu gibi bir zamire muzâf olarak gelmiştir. Kur'an'da geçen “رب الناس / insanların rabbi” ve “رب العالمين / âlemlerin rabbi” gibi ifadeler; Allah (c.c.)'ın, yaratmış olduğu varlıkları halen gözetlediği anlamına gelir. Bir yöneticinin yönetimi altındakileri idare ettiği gibi Allah (c.c.), yardım ve sevgiyle yarattıklarını gözetler ve onların işlerini düzenler. Bundan dolayı bizler, yarattıkları için hidayeti ve olgunluğu isteyen yaratıcı bir ilahtan bahsederken “رب / rabb” kelimesini zikrederiz.⁶¹ Buradan hareketle, Allah (c.c.)'ın ana-babaya iyilikte ve ihsanda bulunulmasını emreden sözünü okurken ana-babaya iyiliği teşvik eden “ربك / وقضى ربك” ayetindeki şefkat ve rahmetten kalbe dolan duyguları ifade etmek için “رب /

⁶⁰ Zemahşerî, *Keşşâf*, II, 444.

⁶¹ Ebû Avde, *Tadavvur*, s.121-127.

şefkat ve rahmetten kalbe dolan duyguları ifade etmek için “ رب / rabb” kelimesinin kullanılması çok uygun olmuştur.

2. “أَلَّا تَعْبُدُوا إِلَّا إِيَّاهُ / Başkasına değil, yalnızca ona ibadet etmenizi...”

Aynı şekilde bu anlatım da, bu tarz emirlerde alışılmışın dışına çıkan ve dikkat çeken eşsiz bir ifadedir. Normalde; “وقضى ربك أن تعبدوه / Rabbin, kendisine ibadet etmenize hükmetti” denmesi gerekir. Ancak okuyucu, Kurânî ifade ile bu normal insânî ifade arasındaki harika farkı hemen anlar. “أَلَّا تَعْبُدُوا إِلَّا إِيَّاهُ / Başkasına değil, yalnızca ona ibadet etmenizi...” Kurânî ifadesinde öncelikle ibadet emri vardır. Yani insanın kul olması gerekir. İbadet tercihe dayalı bir durum değil, aksine insanın ibadet etmesi bir görevdir. Nitekim bu husus; “وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ / Ben cinleri ve insanları başka bir gaye için değil ancak bana kulluk etsinler diye yarattım”⁶² ayetinden anlaşılanın bir gereğidir.

Bu kural kesin olduğuna göre, “لا إله إلا الله / Allahtan başka ilah yoktur” hükmündeki ulûhiyet yalnızca Allah (c.c.)’a ait olduğu gibi, ibadet de yalnızca Allah (c.c.)’a özgüdür. Ben, buradaki kullanımda (إِيَّاهُ) nesnel zamirinin seçilmesinde tahsis ve hasrın dışında farklı bir şey olduğunu hissediyorum. “أَلَّا تَعْبُدُوا إِلَّا إِيَّاهُ / Başkasına değil, yalnızca ona ibadet etmenizi...” ifadesinde, “أَلَّا تَعْبُدُوا إِلَّا هُوَ / Ancak kendisine ibadet edin” sözündekinde daha açık bir anlam vardır. Çünkü (إِيَّاهُ) zamirinde, uzaklığı ve gaybiyeti (üçüncü şahıs) ifade eden (هو) zamirindekinden daha fazla bir yakınlık ve sahiplenme hissi bulunmaktadır. Şu halde daha kısa olsun diye söylediğimiz, “أن تعبدوه / ona ibadet etmenizi...” sözümüzün “أَلَّا تَعْبُدُوا إِلَّا إِيَّاهُ / Başkasına değil, yalnızca ona ibadet etmenizi...” şeklindeki Kurânî ifadenin anlamına yaklaşmadığı gayet açıktır. Çünkü “أن تعبدوه / ona ibadet etmenizi...” sözü, dil açısından kendisine yönlenen şeyin dışında, başkalarına da ibadet etmemeyi engelleyemiyor.

3. “وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا” / Ana-babanıza iyi davranmanızı...”

Kur’an, “الوالدين / Ana-Baba” ve “الأبوين / Ebeveyn” veya “الآباء / Atalar” kelimelerinin arasını mana açısından ayırmıştır. Bu iki kelimenin (الوالدين) Kur’an’da lafız olarak ayrı ayrı zikredilmesi, anlamlarının farklı olduğuna ilişkin açık bir gerçektir. “أب / Baba” kelimesinin üçüncü tekil (أبواه) (أبويه), ikinci tekil (أبويك) ve ikinci çoğul şahısla (أبويكم) tamlama/izafet oluşturması ile “آباء / Babalar” kelimesinin aynı şekilde ikinci çoğul, birinci çoğul, üçüncü eril çoğul, üçüncü dişil çoğul, ikinci tekil ve üçüncü tekil şahıs

⁶² Zâriyât, 51/56.

çoğul, üçüncü dişil çoğul, ikinci tekil ve üçüncü tekil şahıs gibi zamirlerle tamlama oluşturması teker teker incelediğinde şu husus açıkça görülebilir: “آباء-أب / Baba-Babalar” kelimesi, Kur'an'da çoğu kez asırlar öncesine dayanan geçmiş ataları, çok az da kişinin direkt ana-babasını ifade etmek için kullanılır.

Genellikle bir araştırmacı, özellikle de miras taksiminde olduğu gibi, şerî bir hükümde dedenin doğrudan babanın yerini alabildiğinde bu konudaki hikmeti daha iyi hissedebilir. Örneğin; Allah (c.c) bir ayette şöyle buyurmaktadır: “وَلَا يَوِيهٖ لِحُلِّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا السُّدُسُ مِمَّا تَرَكَ إِنْ كَانَ لَهُ وَلَدٌ فَإِنْ لَمْ يَكُنْ لَهُ وَلَدٌ وَوَرِثَهُ آبَاؤُهُ فَلِأُمَّهِ الثَّلَاثُ / Ölenin çocuğu varsa, ana-babasından (ebe-dede) her birinin mirastan altıda bir hissesi vardır. Eğer (ölenin) çocuğu yok da ana-babası ona vâris olmuş ise, anasına üçte bir (düşer)...”⁶³ Bu ayette, “الأم / Anne” kavramının “أَبُوهُ / Ebe-Dede” kavramına dâhil olduğu görülmektedir.⁶⁴ “آباء / Atalar” kelimesinin yaygın kullanımı ise asırlar öncesine uzayıp giden babaları göstermektedir. Örneğin şu ayetleri inceleyelim:

“قَالُوا بَلْ نَنْبَغُ مَا آَلَفْنَا عَلَيْهِ آبَاءَنَا أَوْ لَوْ كَانَ آبَاؤُهُمْ لَا يَعْقِلُونَ شَيْئًا وَلَا يَهْتَدُونَ / Onlar; ‘Hayır! Biz atalarımızı üzerinde bulduğumuz yola uyarız’ dediler. Ya ataları bir şey anlamamış, doğruyu da bulamamış idiyeler?”⁶⁵ “إِنْ هِيَ إِلَّا أَسْمَاءٌ سَمَّيْتُمُوهَا أَنْتُمْ وَأَبَاؤُكُمْ / Sen bize, tek Allah’a kulluk etmemiz ve atalarımızın tapmakta olduklarını bırakmamız için mi geldin?”⁶⁷

“الوالدين / Ana-Baba” kelimesi ise, kişinin doğrudan ana-babasına delâlet ettiği için bu ikisi, çocuklarının iyilik ve gözetiminin sorumluluğuna girmektedir.

Bu ayette (İsrâ, 17/23), ana-babaya itaat ve iyilik konusunda bir hüküm konulduğu için, burada “آباء / Babalar/Atalar” kelimesinin değil de “الوالدين / Ana-Baba” kelimesinin tercih edilmesi mana bakımından güzel olmuştur.⁶⁸ Çünkü bir kişinin fitratı, insanlığın üzerine kurulduğu tam ve

⁶³ Nisâ, 4/11.

⁶⁴ Yazar, burada açıkça ifade etmese de “الأب/Baba” kavramı da birinci dereceden babayı anlattığı gibi, Hz. Adem’e kadar gelmiş geçmiş tüm dedelerimizi de ifade edebilir. (Mütercim)

⁶⁵ Bakara, 2/170.

⁶⁶ Necm, 53/23. Krş. Yusuf, 12/40.

⁶⁷ Arâf, 7/70.

muştur.⁶⁸ Çünkü bir kişinin fitratı, insanlığın üzerine kurulduğu tam ve yetkin bir şekilde kendi öz babasının dışındakilere veya bir baba da kendi öz evladının dışındakilere bakmaya güç yetiremez.

Kur'an'da geçen "الأولاد / Çocuklar" kelimesinin "الأبناء / Torunlar" kelimesine karşı durumu da aynen bunun gibidir. Nitekim "الأبناء / Torunlar" kelimesi, asırlar boyu devam eden nesle delalet eder. Hâlbuki "الأولاد / Evlatlar" kelimesinin delâleti, direkt ana-babaya bitişen çocuklarla sınırlıdır. Bu kullanımlara örnek olarak şu ayetlere bakılabilir:

رُزِيََ لِلنَّاسِ حُبُّ الشَّهَوَاتِ مِنَ النِّسَاءِ وَالْبَنِينَ / Özellikle kadın ve oğullardan olan nefsâni istekler, insanlara süslü gösterildi...⁶⁹

الَّذِينَ آتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ يَعْرِفُونَهُ كَمَا يَعْرِفُونَ أَبْنَاءَهُمْ / Kendilerine kitap verdiklerimiz onu, öz oğullarını tanıdıkları gibi tanırlar...⁷⁰

وَأَبْنَاؤُكُمْ لَا تَدْرُونَ أَيُّهُمْ أَقْرَبُ لَكُمْ نَفْعًا / Babalarınız ve oğullarınızdan hangisinin size, fayda bakımından daha yakın olduğunu bilemezsiniz...⁷¹

"الأولاد / Evlatlar", babalara direkt bitişen çocukları ifade etmektedir. İslâm hukukuna göre bu çocuklar, babalarının denetim ve gözetiminden sorumludurlar. Babalarını gözetmek, Allah (c.c.)'in emrini ve elçisinin sünnetini yerine getirmek için bu çocukların yapmaları gereken bir görevdir. Kur'an ayetleri, Hz. Peygamberin hadisleri ve İslâm fıkhındaki aile hükümleri bu sorumluluğa işaret etmiştir. Bu araştırmanın alanı, bu konuya dair bütün delilleri veya diğer hükümleri sunmaya yeterli değildir. Çünkü bu araştırmanın amacı, Kur'an'ın ifade tarzlarındaki Kurânî i'câzi ortaya çıkarmak olduğu için Kur'an ayetlerini örnek verirken; ancak bu kadar açıklama yapabiliriz.

Nitekim önceden de zikredilen aşağıdaki ayette geçen "الوالدات أو الولدات" kelimesi, Kur'an'da "الولد / Çocuk" kelimesinin anlamının "الأبن / Oğul" kelimesinin anlamından farklı olduğuna ilişkin en doyurucu delildir. Allah (c.c) şöyle buyurmaktadır:

وَالْوَالِدَاتُ يُرْضِعْنَ أَوْلَادَهُنَّ حَوْلَيْنِ كَامِلَيْنِ لِمَنْ أَرَادَ أَنْ يُنِيْمَ الرِّضَاعَةَ وَعَلَى الْمَوْلُودِ لَهُ رِزْقُهُنَّ وَكِسْوَتُهُنَّ بِالْمَعْرُوفِ لَا تُكَلَّفُ نَفْسٌ إِلَّا وُسْعَهَا لَا تُضَارَّ وَالِدَةٌ بَوْلِهَا وَلَا مَوْلُودٌ لَهُ بِوَلَدِهِ وَعَلَى الْوَارِثِ مِثْلُ ذَلِكَ فَإِنْ أَرَادَا فِصَالًا عَنْ تَرَاضٍ مِنْهُمَا وَتَشَاوُرٍ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا وَإِنْ أَرَدْتُمْ أَنْ تُسْرِعُوا فِصَالَهُمْ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ إِذَا سَلَّمْتُمْ مَا آتَيْتُمْ بِالْمَعْرُوفِ وَاتَّقُوا اللَّهَ وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ / Emzirmeyi tamamlamak isteyen için, anneler çocuklarını iki tam yıl emzirirler. Onların örfe uygun olarak bes-

⁶⁸ Yani Kur'an'daki bu ilâhî hüküm, uzak olan atalara değil, yakın olan birinci dereceden ana babaya itaat ve iyiliği emretmektedir. (Mütercim)

⁶⁹ Âl-i İmrân , 3/14.

⁷⁰ Bakara, 2/18; Enâm, 6/2.

⁷¹ Nisâ, 4/11.

lenmesi ve giyimi baba tarafına aittir. Bir insan ancak gücü yettiğinden sorumlu tutulur. Hiçbir anne, çocuğu sebebiyle, hiçbir baba da çocuğu yüzünden zarara uğratılmamalıdır. Bunun bir benzeri vâris üzerine de gerekir. Eğer ana ve baba birbiriyle görüşerek ve karşılıklı anlaşarak çocuğu sütten kesmek isterlerse, kendilerine günah yoktur. Çocuklarınızı emzirtmek istediğiniz takdirde, sütanneye vermekte olduğunuzu iyilikle teslim etmeniz şartıyla, üzerinize bir günah yoktur. Allah'a karşı gelmekten sakının! Bilin ki Allah, yapmakta olduklarınızı görür."⁷²

Yine Allah (c.c.), şöyle buyuruyor; "يَا أَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا رَبَّكُمُ وَأَحْسِنُوا يَوْمًا لَا يُجْزَى وَالِدٌ عَنْ / وَلَا وَلَدٌ هُوَ جَازٍ عَنْ وَالِدِهِ سَنِيًّا" / Ey insanlar! Rabbinize karşı gelmekten sakının! Ne babanın evlâdı, ne evlâdın babası nâmına bir şey ödeyemeyeceği günden çekinin!..."⁷³

Uzun zamandır bu ayet üzerinde derin bir şekilde düşünüyor ve ayetin sonunun başa çevrilmesi durumunda, (ولد) kelimesine bedel olarak (مولود) kelimesinin tercih edilmesindeki sırrı araştırıyordum. Ayette "ولا ولد هو جاز عن" kelimesinin değil, "والده" kelimesi değil, "ولا مولود هو جاز عن والده" denilmiştir. Oysa ayetin başlangıcında "لا يجزي" kelimesi değil, "ولا مولود هو جاز عن والده" denilmiştir.⁷⁴ Acaba (ولد) kelimesi hem birinci derece çocuğu, hem de çocuğunun çocuğunu (tüm nesli) ifade ederken; Allah (c.c.), burada (مولود) kelimesini kullanarak nesilden gelecek diğer çocukları değil, yalnızca birinci dereceden olan çocuğu kasdetmiş olduğundan mı böyle kullanılmıştır? Aynı şekilde Kur'an'da geçen (أم) kelimesi ile kişinin hem doğrudan kendi annesinin hem de diğer annelerinin ifade edildiğine dikkat çekmemiz güzel olur. Kur'an'da (gerçek anne) kavramına ilaveten "أم القرى" / Şehirlerin anası"⁷⁵, "أم الكتاب" / Kitabın anası"⁷⁶ gibi tabirler de geçmektedir. Fakat Kur'an'da başka bir ihtimali olmayan (çocuk-anne arasındaki) direkt birinci dereceden bir alaka anlatılmak istenildiğinde, Hz. İsâ örneğindeki gibi (والدة) kelimesi, çocukların emzirilme olayındaki gibi (الوالدات) kelimesi kullanılır.⁷⁷

⁷² Bakara, 2/233.

⁷³ Lokmân, 31/33.

⁷⁴ Yani, normalde ayetin başlangıcında geçen (والد) kelimesine karşılık, ayetin sonunda bağlama uygun olarak (ولد) kelimesi gelmeliydi. Ama bu kelime değil, (مولود) kelimesi gelmiştir. Niçin? (Mütercim)

⁷⁵ Enâm, 6/92; Şûrâ, 42/7.

⁷⁶ Âl-i İmrân, 3/7; Râd, 13/39; Zuhrûf, 43/4.

⁷⁷ Bu hususta şu ayette dikkat çekicidir: "حُرِّمَتْ عَلَيْكُمْ أُمَّهَاتِكُمْ... / Anneleriniz (i nikâhlamanız) size haram kılındı..." Nisâ, 4/23. Şayet bu ayette "أُمَّهَاتِكُمْ" kelimesi yerine "والداتكم" kelimesi kullanılsaydı, anlam aralığı değişir ve evlenilmesi haram olan kadınlar arasından nineler çıkarıldı. Hâlbuki bu kelime ilk anemize kadar bütün anneleri ve nineleri kapsamaktadır. (Mütercim)

“إحساناً / İyilik etmek, iyi davranmak” kelimesinin anlamı, tam olarak Kurânî ifadenin özelliğini açıklamakla ortaya çıkar. Kur’an, kullandığı bütün kelimeleri en uygun oldukları bağlamda kullanır. Bundan dolayı Kur’an’da bir kelimenin başka bir kelimenin yerine kullanılmış olması, aynı manayı ve delâleti ifade etmez. (إحساناً) kalıbı, emir sığalarından biridir. Arapça’da emir, istenildiği anda ortada olmayan bir şeyin yapılmasını istemektir. Buna göre emredilen kişi bu isteği yerine getirmediğinde kendisine “âsî/isyankâr” denilir. Belagatçilere göre bu, üst bir makamın kişiyi sorumlu tutarak; ancak zorlamaksızın bir fiilin yapılmasını istemesidir.⁷⁸

Arapça’da emir kipinin dört kalıbı vardır. Bunlar;

a) “اتَّبِعْ أَمْرِي / **Emrime uy!**” örneğinde olduğu gibi doğrudan emir fiili ile yapılır.

b) “لِتَبَّ بِوَعْدِكَ / **Vâdine vefâ göster!**” örneğinde olduğu gibi “emir lâ-mı”na bitişen muzâri bir fiille yapılır.

c) “عَلَيْكَ بِالصِّدْقِ / **Sana doğru söylemek düşer!**” örneğinde olduğu gibi emir fiilinin ismiyle yapılır.

d) “صَبِرْ عَلَى شِدَائِدِ / **Sıkıntılara sabret!**” örneğinde olduğu gibi emir fiilinin yerine geçen masdar ile yapılır.⁷⁹

Belki de Arapça’daki emir sığalarının bu tertibi, dildeki yaygınlık derecesine uygundur. Bildiğim kadarıyla buna benzer bir konuyu ele alan bir çalışmaya rastlamadım. Fakat bir kimse, herhangi bir konuda eser yazarken, diğerinden bağımsız herhangi bir yönelişi açıklayan özel bir çalışma değilse, kendi alanındaki hâkim anlayışla karşılıklı bir etkileşim içinde olduğunu görürsün. Buna rağmen emir fiilinin yerine geçen masdar kalıbı, ana-babaya iyilik yapmayı ifade eden emirlerde en fazla kullanılan kalıptır. Nitekim “وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا / **Anne babanıza iyilikte bulunun!**” cümlesi Kur’an’da dört defa geçmektedir. Kelimenin ana-babaya iyilik bağlamındaki beşinci kullanımı “وَوَصَّيْنَا الْإِنْسَانَ بِوَالِدَيْهِ إِحْسَانًا / **Biz insana anne babasına iyi davranmasını tavsiye ettik**”⁸⁰ şeklindeyken, altıncı kullanımı ise “وَوَصَّيْنَا الْإِنْسَانَ بِوَالِدَيْهِ حُسْنًا / **Biz insana anne babasına karşı iyi olmasını tavsiye ettik**”⁸¹ şeklindedir. Yani

⁷⁸ Arapça’da bir işin yapılmasını istemek; üst bir makamdan geliyorsa emir, alt bir makamdan geliyorsa dua, karşılıklı oluyorsa ricadır. (Mütercim)

⁷⁹ Tabâne, *Mucemu’l-Belâga*, s.47.

⁸⁰ Ahkâf, 46/15.

⁸¹ Ankebût, 29/8.

Kur'an'da Hz. Nuh⁸² ve Hz. İbrâhîm'in⁸³ ana-babalarının mağfiretini dilemeleri haricinde, ana-babaya iyilik yapılması istendiğinde bu sığanın dışında hiçbir emir kullanılmamıştır.

Bilindiği gibi ihsan, amelin en yüksek derecesidir. Nitekim meşhur Cibril hadisinde İslâm ve imandan sonra Cibril'in "Bana ihsandan haber ver?" sorusuna cevap verirken Hz. Peygamber efendimiz ihsanı şöyle tarif etmiştir: "Allah'ı görüyormuş gibi ibadet etmektir. Çünkü sen onu görmesen de o seni görmektedir."⁸⁴

Ben, ayetteki "إِحْسَانًا" kelimesini iki açıdan değerlendiriyorum. Bunlardan birincisi, ihsanın amellerin en yüce mertebesi olduğudur. Bundan dolayı ana-babaya ihsanda bulunmak düşüncesi, güzel ve sağlam iş yapmak derecelerinin en yüksek derecesinde olduğu hissini vermektedir. Bu durum, aynı zamanda kişinin yapmış olduğu fazilet ve hayrın sahibine geri döndüğü işler açısından da böyledir. Nitekim ayette şöyle buyrulmuştur: "هَلْ جَزَاءُ الْإِحْسَانِ / İYİLİĞİN KARŞILIĞI İYİLİKTE BAŞKA BİR ŞEY MİDİR?"⁸⁵ İkincisi ise ihsan emrinin, isim fiil veya fiil emriyle değil de masdar emriyle gelmesidir. Bilindiği gibi fiilin terim anlamı, üç zamandan (mâzi, muzârî, emr) biriyle ilişkili olarak kendi içinde bir mana taşıyan şeydir.⁸⁶ İsim de bir olayı göstermektedir; ancak ismin zamanla bir alakası yoktur. İhsan kelimesi de, "أَحْسَنَ/iyilik yaptı" fiilinin masdarıdır. Dolayısıyla ana-babaya iyilikte bulunmanın masdar kalıbıyla gelmesi, ihsan kavramının zamanla ilişkilendirilmesinin mümkün olmadığını, dahası onun devamlı sabit olan kesin ve resmi bir temel iş olduğunu göstermektedir. Şu halde ihsan, insanlar arasındaki ilişkilerin kendisi üzerine inşa edildiği köklü ve ebedi bir gerçektir. Burada masdarın, fiilin yerine kullanılmasında başka bir incelik daha vardır. Bu kullanım, fiilin içeriğini pekiştirmektedir. Nahivcilere göre bu masdar, ya fiilini pekiştirmek üze-

⁸² "رَبِّ اغْفِرْ لِي وَلِوَالِدَيَّ وَلِمَنْ دَخَلَ بَيْتِي مُؤْمِنًا وَلِلْمُؤْمِنَاتِ وَالْمُؤْمِنَاتِ وَلَا تَزِدِ الظَّالِمِينَ إِلَّا تَبَارًا" / **Rabbim! Beni, ana babamı, iman etmiş olarak evime girenleri, iman eden erkekleri ve iman eden kadınları bağışla, zalimlerin de ancak helâkini arttır!** Nûh, 71/28.

⁸³ "رَبَّنَا اغْفِرْ لِي وَلِوَالِدَيَّ" / **Ey Rabbimiz! Ana-babamı bağışla!** İbrâhîm, 14/41.

⁸⁴ Müslim, İmân 1, 5. Ayrıca bk. Buhârî, İmân 37; Tirmizi İmân 4; Ebû Dâvûd, Sünnet 16; Nesâî, Mevâkîf 6; İbni Mâce, Mukaddime, 9.

⁸⁵ Rahmân, 55/20.

⁸⁶ İbn Hışâm, Şerhu Şuzûri'z-Zeheb, s.18.

re, ya fiilin yapılış şeklini göstermek üzere, ya da fiilin sayısını bildirmek üzere gelir. Buradaki kullanım çeşidi, fiili güçlendirmek ve pekiştirmek içindir.⁸⁷

Aynı şekilde Ana-babaya iyilikten bahseden ayetlerin biri hariç tamamının, “إحسان” masdarıyla geldiği görülür. “وَوَصَّيْنَا الْإِنْسَانَ بِوَالِدَيْهِ حُسْنًا”⁸⁸ ayetinde ise “حُسْنًا” masdarıyla gelmiştir. Bu kelime “حَسَنٌ” lâzım fiilinin masdarı olup lügatlerde; “حَسَنٌ | أَحْسَنُ | أَحْسَنًا” şeklinde çekilir ve “güzel oldu” anlamına gelir. “حَسَنٌ/Güzel oldu” fiilinin etken sıfatı (Sıfat-ı Müşebbehe), “حَسَنٌ/Güzel” -dişili حَسَنَاءُ olup, eril ve dişil çoğulu ise “حَسَنٌ/Güzel Kişiler” şeklinde gelmektedir. “أَحْسَنٌ” fiili ise “güzel olanı yaptı, güzel davrandı” anlamındadır. “أحسن الشيء/Bir şeyi güzel yaptı” demek, “Onun yapılışını güzel ve sağlam yaptı” demektir. Aynı şekilde “أحسن إليه و به/Bir şeye iyi davrandı ve bir şeyi güzel kıldı” demek, “Güzel olanı yaptı” demektir.⁸⁹ Bu dil analizindeki ana-babaya iyiliği emreden ayetlerde “إحسان” masdarının niçin tercih edildiğini gösteren bir anlam vardır. “إحسان” kelimesi, bir eylemi yerine getirmeyi teşvik eden müteaddî/geçişli bir fiilin masdarıdır.

“حُسْنًا” masdarı ise ana-babaya eziyet etmeksizin güzel muamele istenildiğinde, özellikle ihsânı hak etmeyen, çocuğunun İslâm dininde olmasına rıza göstermeyen kâfir ana-baba olmaları durumunda kullanılmıştır. Bundan dolayı ayetin devamında; “... وَإِنْ جَاهَدَاكَ لِتُشْرِكَ بِي مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ فَلَا تُطِعْهُمَا إِلَيَّ مَرْجِعُكُمْ ... **Eğer onlar seni, hakkında bilgün olmayan bir şeyi bana ortak koşman için zorlarsa, onlara itaat etme! Dönüşünüz ancak banadır. O zaman size yapmış olduklarınızı haber vereceğim**”⁹⁰ denilmiştir. Sanki burada istenen, kişinin eğer kendi dininde değillerse ana-babasına karşı edepli olmasıdır. Bu da İslâm’ın hoşgörüsü, özelliği ve ahlakıdır.

4. “إِنَّمَا يَبْتَغِيَنَّ عِنْدَكَ الْكَيْبَرَ” / **Senin yanında yaşlanırsa...**”

Bu, çok ilginç bir terkiptir. Bu terkinin dört kelimesinden her birinde çok derin anlamlar vardır. “إِنَّمَا يَبْتَغِيَنَّ/Şayet ulaşırsa” terkindeki şart edatı (إِن); pekiştirtme amaçlı ilave bir edat (zâid) olduğu söylenen ancak böyle olmayan (مَا) edatı ve pekiştirmek için kullanılan şeddeli nûn ile pekiştirilmiş muzâri bir fiilden oluşmaktadır. Nitekim Kur’an’da “إِنَّمَا” edatı, daima tekid edilmiş fiille birlikte kullanılmıştır. Örneğin şu ayetlere bakılabilir:

⁸⁷ Yani ayette ihsan kavramının kullanılmış olması, “Ana babaya her zaman ve her yerde, alabildiğine nasıl iyilik yapabilirseniz öyle iyilik yapın!” anlamını içermektedir. (Mütercim)

⁸⁸ Ankebût, 29/8.

⁸⁹ Heyet, *Mucemu’l-Vasît*, h-s-n maddesi.

⁹⁰ Ankebût, 29/8.

Bu terkip; bir saygınlık, ihtişam, ciddiyet ve öneme sahip olmakla beraber, burada ana-babanın biri veya ikisinin mutlaka çocuklarının yanında yaşlılığa ulaşacağına dair kesin bir hüküm vardır.

(يبلغن) fiilinde büyük bir çaba, ana-babanın yıllarca içinde olduğu uzun bir eğitim vardır. Bu iki yaşlı insan hakkında şöyle bir düşünelim! Onların üzerinden bir devir gelip geçti, günler onları yordu, yeryüzünde çabalayıp durdular ve nihayet bir sürü yorgunluk ve gayretin ardından yaşlılığa ulaştılar. Sanki bu ikisi, ihtiyarlığa koşuyordu; hâlbuki insanoğlu ihtiyarlıktan hiç hoşlanmaz. Ancak günlerin ve yılların yorgunluğu, onları bu gerçekle karşı karşıya bırakmıştır.

Başka ayetlerde “الكبير / İhtiyarlık” kelimesinin cümledeki konumu, bizim üzerinde durduğumuz ayetteki gibi meful/nesne değil, fail/öznedir. Örneğin Hz. Zekeriyya’nın; “قَالَ رَبِّ أَنِّي يَكُونُ لِي غُلَامٌ وَقَدْ بَلَغَنِيَ الْكِبَرُ” / (Zekeriyya): ‘Rabbim! Bana ihtiyarlık gelip çattığına, üstelik karım da kısır olduğuna göre benim nasıl oğlum olabilir?’ dedi¹⁰² sözünde kelitemiz fail olarak gelmiştir. Burada sanki Hz. Zekeriyya, kendisinin hiçbir etkisinin olmadığı halde ihtiyarlığın ansızın gelip onu yakalamış olmasıyla ilgili içinde bulunduğu hâle yönelik mazeret bildiriyor. Aynı durumu Hz. İbrâhim’in; “قَالَ أَبَشْرًا مُّوْتَوِي عَلَىٰ أَنْ مَسَّنِيَ” / (İbrahim): ‘Bana ihtiyarlık dokunmasına rağmen beni müjdeliyor musunuz? Beni ne ile müjdeliyorsunuz?’ dedi¹⁰³ sözünde de görmek mümkündür. Buradaki “مَسَّنِيَ الْكِبَرُ” / İhtiyarlığın dokunması” ifadesinin delalet ettiği manaya bakılırsa, sanki bu ihtiyarlık, kocamışlık (ağır yaşlılık) sınırlarına ulaşmamıştır.

“عندك / Senin yanında” kelimesinin “الكبير / İhtiyarlık” kelimesinden önce gelmesinde de ilginç bir Kurânî nükte vardır. Allah (c.c.)’in “يبلغنَّ عندك الكبير” / **Senin yanında ihtiyarlığa ulaşacak olurlarsa...**” sözü ile bizim “يبلغنَّ الكبير عندك” / İhtiyarlığa senin yanında ulaşacak olurlarsa...” dememiz arasında mana açısından büyük bir fark vardır. Ayetteki ifade biçiminden temel olarak anlaşılan husus, ana-babanın kendi çocuklarının yanında olduğu ve çocukların ana-babalarını ihtiyarladıklarında huzurevlerine, hasta bakım merkezlerine ve emekli yurtlarına çıkarmadıklarıdır. Şu halde ana-baba, kişinin gözetiminde ve çevresinde olmalıdır.

Bu hususla ilgili olarak şöyle bir hikâye anlatılır. “Âlimlerden biri, kendisine ‘Evden önce komşu gelir’ (Ev alma, komşu al!) sözü Kur’an’da nerede

¹⁰² Âl-i İmrân , 3/40.

¹⁰³ Hicr, 15/45.

geçmektedir?' diye sorulduğunda şu ayeti okumuştur: “ وَصَرَِبَ اللهُ مَنَّالًا لِلَّذِينَ آمَنُوا / Allah, inananlara da Firavun'un karısını mîsal gösterdi. O; 'Rabbim! Bana katında, cennette bir ev yap! Beni Firavun'dan ve onun işinden kuru ve beni zalimler topluluğundan kurtar!' demişti”.¹⁰⁴ Burada evden önce komşu istenmiştir.”¹⁰⁵

“عندك / Senin yanında” kelimesinde bu bağlamdan kaynaklanan başka bir incelik daha vardır. Daha önce hitap (أَلَا تَعْبُدُوا إِلَّا إِيَّاهُ), şeklinde çoğula yönelik iken burada, tekile hitap (عندك) edilmiştir. Normalde kişi, ayetin akışından ifadenin; “إِذَا يَلِغَنَ عِنْدَكُمُ الْكِبَرُ / Sizin yanınızda ihtiyarlığa ulaştıklarında” olmasını beklerdi. Ancak Kur'an'ın hitabında (عندك) tekil zamirinin kullanılmasından, ana-babanın bakım yükümlülüğünde bir tahsis ve sınırlamanın olduğu görülür. Yaşlıların bakımı konusunda toplumda kimin sorumlu olduğunun kaybolmaması ve bu görevi başkaları üzerine atmaması için her çocuk, ayette kastedilen kişinin bizzat kendisi olduğunu bilmelidir.

Her çocuk, ana-babasının bakımından sorumludur. İbadet insanlar arasında genel bir hüküm iken ana-babanın bakımı, kişisel bir görevdir. Allah (c.c.)'a ibadet, herkesin kendi sorumluluğunda olup biri diğzerinin yerine bu görevi yerine getiremez. Dolayısıyla insanlardan bazılarının veya çoğunun ibadet etmemesi kişisel bir sorumluluk doğuramaz. Ancak ana-babanın bakımı, her çocuğun kendi üzerinde bir görev olup başka insanlar bunu yerine getiremez. Bundan dolayı Allah (c.c), ayette (عندكم) değil, (عندك) demiştir. Alûsî, bu konuda şöyle demektedir: “Ayetin bağlamına göre önceden çoğul kullanılan hitap zamirinin (عندك) terki binde ve sonrasında tekile dönüşmesi, gözetilen amacın karışmaması içindir. Bu amaç, her bir ferdin ana-basına karşı hoşnutsuz ve yargılayıcı bir şekilde davranmasının yasaklanmasıdır. Eğer ayette çoğula çoğul veya ikile ikil hitap kullanılsaydı, bu amaç gerçekleşmezdi.”¹⁰⁶

“الكبير / İhtiyarlık” kelimesinde, ana-babanın yeryüzünü aktif ve canlı bir şekilde doldurduktan sonra ulaşmış oldukları zafiyet ve düşkünlük hâline dair ilâhî bir hatırlatma vardır. Onlar, şu an evlatlarının bakımına aşırı derecede muhtaçtırlar. Özellikle de ana-baba, bu düşkünlük döneminde çocukla-

¹⁰⁴ Tahrîm, 66/11.

¹⁰⁵ Halebî, *Husnu't-Teveşşül*, s.72.

¹⁰⁶ Alûsî, *Rûhu'l-Beyân*, XV, 51-52.

rının bakımına muhtaç iken çocukları, isyan etmeye daha yakın, onlara iyilik ve ihstanda bulunmaktan yüz çevirmeye daha meyillidir. Ancak Rabbinin merhamet ettiği kişiler (iyi evlatlar), bu olumsuzluğun dışındadır.

5. “أَحَدُهُمَا أَوْ كِلَاهُمَا” / Onlardan biri veya her ikisi...”

Bu ifade tarzı, Kur’an-ı Kerim’in beyânî ve i’câzıdır. Bu üslup, dilsel terkip ile insan psikolojisinin gizli yönleri ve toplumsal yaşamın görüntüleri arasındaki sağlam irtibata bir örnektir. Sadece edebiyatçı ve yazarlar değil, tüm yeryüzü halkı bir araya gelip ana-babayı gözetmekten bahseden bir metin oluşturmak istese; ancak Allah (c.c.)’ın bilebileceği bu gerçeğe dikkat çekemezdi. Çünkü Allah (c.c.), insanın yaratıcısı olup yarattığını en iyi bilendir. O, lütfedendir ve haberdardır.

Gündelik ve gerçek hayatta ailelerin çoğunda ana-babadan sadece birinin hayatta olduğuna ve diğer eşin vefat ettiğine tanık oluruz. Çocukları tarafından bakımı yapılan ana-babadan her ikisinin de hayatta olduğu veya her ikisinin de vefat ettiği çok az örnek vardır. İçimizden herhangi birisi geniş ailesini veya aşiretini şöyle bir hafızasıyla yoklasa, Kur’an metninin toplumsal yaşamdaki realiteyi tam olarak yansıtmış olduğunu görecektir.

Burada meselenin ana-babaya bağlanması, bu ifade karşısındaki hayranlık hissini artırmaktadır. Bunun sebebi şudur: Kişi, ana-babayı gözetmenin mecburiyetinden bahsederken eğer kendi duygularıyla baş başa bırakılsa, onların her ikisine karşı duyduğu şefkat ve özlem üsluplarının tamamıyla durumu tasvir eder; genelde ana-babadan biri geriye kaldığı hâlde, ayetteki gibi “أَحَدُهُمَا” / İkisinden biri” şeklinde, zamirin tekil hâlinin kullanımı asla aklına gelmezdi.

6. “فَلَا تَقُلْ لَهَا أُمَّ” / Onlara -öf!- bile deme; onları azarlama!”

İsrâ suresindeki bu iki ayetten geriye açıklamadığımız iki nehiy ve üç emir kaldı. Bunları toplu bir şekilde sunmamız ve sonrasında her birini yeri geldikçe açıklamamız güzel olacaktır. Bu beş adet nehiy ve emir şunlardır:

- a. “فَلَا تَقُلْ لَهَا أُمَّ” / Onlara -öf!- bile deme!”
- b. “وَلَا تَنْهَرُهُمَا” / Onları azarlama!”
- c. “وَقُلْ لَهَا قَوْلًا كَرِيمًا” / İkisine de güzel söz söyle!”
- d. “وَإِخْفِضْ لَهَا جَنَاحَ الذَّلِّ مِنَ الرَّحْمَةِ” / Onları esirgeyerek üzerlerine tevazu kanadını ger!”
- e. “وَقُلْ رَبِّ ارْحَمْهُمَا كَمَا رَبَّيَا صَغِيرًا” / Rabbim! Küçüklüğümde, onlar beni nasıl yetiştirmişlerse, şimdi de sen onlara rahmet et!”

Belâgatte nehiy demek; yüksek bir makamdan fiilin yapılmamasının istenmesidir. Bu tarz nehyin, "lâ-ı nâhiye/yasaklayıcı" aracılığıyla yapılan tek bir sığası vardır.¹⁰⁷ Emir ise yine yüksek bir makamdan bağlayıcı olarak fiilin yapılmasını istemektir.¹⁰⁸

Genel olarak nehiy, gerçekte bizzat gerçekleşmiş şeyler üzerinden olur. Bu ayette geçen nehiy, bizzat yaşanan sosyolojik bir olayı temsil eder. Nitekim bazı ana-babalar, çocuklarının kendilerinden yüz çevirmelerine, inkâr ve isyanlarına maruz kalmaktadır. Allah (c.c.), ana-babaya "أف / öf!" diyerek bile kötülük yapılmasını yasaklamaktadır. Tefsirciler "أف / öf!" kelimesinin lafzî şekilden ve nahvî hükmünden bahsederken, sözü uzattıkları için burada konuyu daha fazla uzatmaya gerek görmüyorum. Onlar, ana-babadan bıkmının en düşük veya en küçük derecesini "أف / öf!" demek şeklinde yorumlamışlardır. Ebû Abdullâh Muhammed b. Ahmed el-Kurtûbî (ö.671/1273) bu hususta şöyle diyor: "Onlara -öf- bile demeyin!" sözünün anlamı, onlara karşı bıkkınlık hissinin en düşüğünü bile göstermemektir."¹⁰⁹ Fakat ben, bu kelimedede derin bir psikolojik anlam görüyorum. Yine çoğu tefsircinin yaptığı gibi maddi yönden açıklamanın ötesinde daha ince bir şey görüyorum. Şüphesiz "أف / öff!" demek, değersiz ve insanı küçük düşüren bir şeydir. Ya da tırnakların kiridir.¹¹⁰ Bu tabir, can sıkıcı olup insana zor gelen her şey için kullanılır.¹¹¹

Bu ayetin maddi açıdan yorumu, günümüz açısından doyurucu değildir. Dolayısıyla ayetin bilimsel açıdan ele alınması ve psikolojinin kurallarına göre incelenmesi gerekir. Bir anne-baba için çocuklarının bıkkınlık ve küçümseme içeren yüz ifadesiyle onlara bakmasından daha karamsar bir ruh hâli olabileceğini sanmıyorum. Bu "أف / öff!"¹¹² kelimesi çok küçük bir şey olmasına rağmen, mahzun ana-babanın kalbini kuşatarak onu üzüntü ve depresyonla doldurabilir. Dahası bu kelime, babanın gözlerinden sessiz ve

¹⁰⁷ Nehyin tek bir kalıbı varken, daha önceden de belirtildiği gibi emir ifadesinin dört kalıbı vardır. (Mütercim)

¹⁰⁸ Tabâne, *Mu'cemu'l-Belâğa*, s.681.

¹⁰⁹ Kurtûbî, *Câmiu' li Ahkâm*, X, 242.

¹¹⁰ Tıpkı tırnak altındaki kir, pas ve görünmeyen küçük mikropların zamanla değişik hastalıklara sebep olabileceği gibi. (Mütercim)

¹¹¹ Kurtûbî, *Câmiu' li Ahkâm*, X, 242.

¹¹² Bu kelimenin önemini ve kendisine çoğu kişinin yönelmesinin sebebini gösteren belgelerden biri de bu kelimedede kırk türlü mananın olmasıdır. Kelimenin diğer anlamları için bkz. ez-Zebîdî, Muhammed Murtaza el-Hüseynî, *Tacu'l- Arus min Cevheri'l-Kamus*, thk. İbrahim et-Terzi, Beyrut 1975/Beyrut 1983, e-f-f maddesi.

ateşli gözyaşları akıtabilir, gönlünden yakıcı inlemeler çıkarabilir. Şüphesiz bu kelime, güzel olan bütün duyguları öldürebilir ve çocukların uzun terbiyesi boyunca çekilen sıkıntıları boşa çıkarabilir.

Seslendirme açısından “أف / öf!” kelimesi, bir kimsenin başka biriyle alay etmek ve küçümsemek istediği zaman kalbinde hissettiği duyguları, diline yansıtan canlı bir göstergedir. Bu konuyla ilgili Zemahşerî'nin; “can sıkıntısının sesi”¹¹³ nitelendirmesi ne kadar yerindedir! Bu, dili geliştirmeye ve daha yüksek bir seviyeye taşımaya çalışanların sosyolojik olaylardan ve dil ortamından kelime üretme ve onları kullanmakta daha cesaretli olmaları için Kur'an'dan bir örnektir. Şüphesiz Kur'an, böylesi kelimeler üretmekle bizlere, dili geliştirme metotlarının nasıl yapılacağına dair bir yöntem göstermektedir. Bu yöntemin bir başka örneğini; “قَالَ هِيَ عَصَايَ . قَالَتْ يَا مُوسَىٰ . وَمَا تِلْكَ بِبَيْتِكَ يَا مُوسَىٰ . قَالَتْ هِيَ عَصَايَ / Şu sağ elindeki nedir, ey Musa? ‘O, benim asamdır. Ona dayanırım, onunla davarlarımı sürerim, benim ona başkaca ihtiyaçlarım da vardır’ dedi”¹¹⁴ ayetinde görebilmemiz mümkündür.

“أَهْسُ / Silkelerim” kelimesi, çobanın koyunlarını otlatırken/sürerken ağzından çıkan bir sesin görüntüsüdür. Bazı tefsirlerde bu fiilin manasını, ağaçtan yaprak silkelemek ve düşürmek için vurmak¹¹⁵ şeklinde geçtiğini okuduğumda ne kadar da şaşırmıştım. Ben, bu yorumun, ayette geçen Kurânî kelimenin resmettiği harika ve canlı şekillendirmeyi alıp götürdüğü kanaatindeyim.

Ayette geçen “وَلَا تَنْهَرُهُمَا / Onları azarlama!” sözündeki ikinci yasağa gelince, burada “نهر / azarlamak” fiili, çıkışmak/terslemek ve kızdırmak anlamına gelmektedir. Nitekim kelimenin sözlüklerdeki anlamı, azarlamak ve kızmak şeklinde verilmektedir.¹¹⁶

“لَا تَنْهَرُ /Azarlama!” ifadesi, bu anlamıyla Kur'an'da sadece iki yerde geçmekle beraber, “أَنْهَارُ النَّهْرِ” şeklinde birçok yerde geçmektedir. Ben, burada kelimenin sadece iki yerde azarlamak, kovmak ve küçümsemek manasıyla kullanıldığı yerleri söylemek istiyorum. Bunlardan biri şu an üzerinde konuştuğumuz ayet (İsrâ, 17/23); diğeri ise “وَأَمَّا السَّائِلُ فَلَا تَنْهَرُ” / El açıp isteyen de sakın azarlama!¹¹⁷ ayetidir.

¹¹³ Zemahşerî, *Keşşâf*, II, 444.

¹¹⁴ Tâhâ, 20/17, 18.

¹¹⁵ Alûsî, *Ruhu'l-Beyân*, XVI, 159.

¹¹⁶ Heyet, *Mucemu'l-Vasît*, n-h-r maddesi; Fîyrûzâbâdî, *Kâmûsu'l-Muhît*, b-y-n maddesi.

¹¹⁷ Duhâ , 93/10.

Bu iki ayetin ifade etmek istediği manadaki güçlü benzerliğe bir bakalım. Dilenci genelde zillet, ihtiyaç, zafiyet ve kırılma hali içerisinde. Herhangi bir kişi, zaten acizyet içerisinde olan dilenciye azarlamaya yeltenip onu kovduğunda, sanki onu katletmiş, kalbini öldürmüş, ruhunu parçalamış ve işini bitirmiş gibi olur. Dilenci de böyle zelil ve hakir olarak geçip gider.

İşte böylesi küçük düşürücü bir duruma maruz kaldığında belki babanın durumu da böyledir. O, evladının küçümseyici tavrı karşısında büyük bir acı hisseder ve insanların önünde rezil olmadan önce kendi nefsi önünde kahredici bir duruma düşer. Oysa babasının nezdinde evladının yeri ve hukuğu bambaşkadır. Bir baba, evladından duygusallık, bakım ve sevgi beklerken; evladının nankörlük, gurur ve kibir içeren çirkin sözlerle saldırısına maruz kaldığında hissetmiş olduğu yürek acısı ve kahr, onu öldürmeye yeter de artar.

7. "وَقُلْ لَهُمَا قَوْلًا كَرِيمًا" / İkisine de güzel söz söyle!"

"قَوْلًا / Kavlen" kelimesi, bu şekildeki mansûb/nesnel masdar sığasıyla Kur'ân'da ondokuz (19) kez geçmektedir. Bu yerlerin pek çoğunda "قَوْلًا / Kavlen" kelimesi herhangi bir sıfatla nitelendirilirken; bazı yerlerde ise nitelenmeksizin yalın halde geçmektedir. Ben bunu sadece çok ince hassas Kur'ânî bir değerlendirmeyi kaydetmek için söylüyorum. O da şudur: "قَوْلًا / Kavlen" kelimesi sadece anne-babaya muameleden söz ederken "كَرِيمًا / Kerîm" vasfını almıştır. Aşağıdaki örnekleri iyice düşünmemiz güzel olur:

1. "لَا يَكَادُونَ يَفْقَهُونَ قَوْلًا" / ... Neredeyse hiçbir sözü anlamıyorlar."¹¹⁸
2. "أَفَلَا يَرَوْنَ أَنَّهُمْ يُرْجَعُ إِلَيْهِمْ قَوْلًا" / O şeyin, kendilerine hiçbir sözle mukabele edemeyeceğini görmezler mi?"¹¹⁹
3. "إِلَّا مَنْ أَدِنَ لَهُ الرَّحْمَنُ وَرَضِيَ لَهُ قَوْلًا" / O gün, Rahmân'ın izin verdiği ve sözünden hoşlandığından başka hiçbir kimse..."¹²⁰
4. "سَلَامٌ قَوْلًا مِنْ رَبِّ رَحِيمٍ" / Onlara merhametli Rabb'in söylediği selam vardır."¹²¹

¹¹⁸ Kehf, 18/93.

¹¹⁹ Tâhâ, 20/89.

¹²⁰ Tâhâ, 20/109.

¹²¹ Yâsîn, 36/58.

5. “... وَمَنْ أَحْسَنُ قَوْلًا مِمَّنْ دَعَا إِلَى اللَّهِ...” / **Allah’a davet eden kimseden daha güzel sözlü kim olabilir?”**¹²²

Her ne kadar bazı müfessirler, Yâsîn suresinin 36/58. ayetindeki câr-mecrûru (مِنْ رَبِّ), öncesindeki (قَوْلًا) kelimesinin sıfatı yapsalar da bu beş ayet-i kerimede “قَوْلًا” kelimesi herhangi bir sıfat almaksızın, yalın bir hâlde gelmiştir.

Sonra da aşağıdaki örnek ayetleri düşünelim:

6. “... فَبَدَّلَ الَّذِينَ ظَلَمُوا قَوْلًا غَيْرَ الَّذِي قِيلَ لَهُمْ” / **Fakat zalimler, kendilerine söylenenleri başka sözlerle değiştirdiler...**¹²³

7. “... فَبَدَّلَ الَّذِينَ ظَلَمُوا مِنْهُمْ قَوْلًا غَيْرَ الَّذِي قِيلَ لَهُمْ” / **Fakat onlardan zalim olanlar, sözü, kendilerine söylenenden başkasıyla değiştirdiler...**¹²⁴

8. “... لَا تُؤَاعِدُوهُمْ سِرًّا إِلَّا أَنْ تَقُولُوا قَوْلًا مَعْرُوفًا” / **Meşru sözler söylemeniz müstesna, sakın onlara gizlice buluşma sözü vermeyin!**¹²⁵

9. “... وَأَكْسُوهُمْ وَقُولُوا لَهُمْ قَوْلًا مَعْرُوفًا” / **...Onlara elbise temin edin ve kendilerine güzel söz söyleyin!**¹²⁶

10. “... فَارْزُقُوهُمْ مِنْهُ وَقُولُوا لَهُمْ قَوْلًا مَعْرُوفًا” / **...Onlara ondan rızık verin ve kendilerine güzel söz söyleyin!**¹²⁷

11. “... وَقُلْنَ قَوْلًا مَعْرُوفًا” / **...Güzel söz söyleyin!**¹²⁸

12. “... فَلْيَتَّقُوا اللَّهَ وَلْيَقُولُوا قَوْلًا سَدِيدًا” / **...Allah’a karşı gelmekten sakınsınlar ve doğru söz söylesinler.**¹²⁹

13. “... اتَّقُوا اللَّهَ وَقُولُوا قَوْلًا سَدِيدًا” / **Allah’a karşı gelmekten sakının ve doğru söz söyleyin!**¹³⁰

14. “... وَقُلْ لَهُمْ فِي أَنْفُسِهِمْ قَوْلًا بَلِيغًا” / **...ve onlara, kendileri hakkında tesirli bir söz söyle!**¹³¹

15. “... فَقُلْ لَهُمْ قَوْلًا مَيْسُورًا” / **...Artık onlara gönül alıcı bir söz söyle!**¹³²

¹²² Fussilet, 41/33.

¹²³ Bakara, 2/59.

¹²⁴ Arâf, 7/162.

¹²⁵ Bakara, 2/235.

¹²⁶ Nisâ, 4/5.

¹²⁷ Nisâ, 4/8.

¹²⁸ Ahzâb, 33/32.

¹²⁹ Nisâ, 4/9.

¹³⁰ Ahzâb, 33/70.

¹³¹ Nisâ, 4/32.

¹³² İsrâ, 17/28.

16. "أَنْتُمْ لَتَقُولُونَ قَوْلًا عَظِيمًا" / ...Gerçekten siz çok büyük bir söz söylüyorsunuz."¹³³

17. "فَقُولَا لَهُ قَوْلًا لَيِّنًا" / Ona yumuşak söz söyleyin!..."¹³⁴

18. "إِنَّا سَنُلْقِي عَلَيْكَ قَوْلًا ثَقِيلًا" / Doğrusu biz sana ağır bir söz vahyedeceğiz."¹³⁵

19. "وَقُلْ لَهَا قَوْلًا كَرِيمًا" / ...İkisine de güzel bir söz söyle!"¹³⁶

Kur'an-ı Kerim'de bolca ve farklı varyantlarda geçen "قَوْلٌ" kelimesinin sıfatları, delâlet ettiği anlam ve içinde bulunduğu bağlamı birbiriyle ilişkilendiren özel bir araştırmayı gerektirir. Peki, "kavl-i ma'rûf", "kavl-i sedîd", "kavl-i belîğ", "kavl-i meysûr", "kavl-i leyyin" ve "kavl-i sakîl" nedir?

Hiç şüphesiz bu sorunun cevabını araştırmak, araştırmacının önünde manalara ilişkin geniş ufuklar açacak ve ona, Kurânî beyânla ilgili değişik tarzlar sunacaktır. Fakat burada ana babaya karşı davranışlarda "قَوْلٌ كَرِيمٌ" terkîbinin özel olarak seçildiğine tanık olmaktadır. Ben öncelikle bu vasfın bir özelliği ve yüksek bir değerinin olduğunu seziyorum. Bu ana babanın konumuna uygun çok yüce bir saygı, takdîr ve değerlenmeyi göstermektedir. "كَرِيمٌ" kelimesi Kur'an-ı Kerim'de merfû/öznel ve mansûb/nesnel olarak yirmi ayette yirmi yedi (27) kez geçmektedir. "كَرِيمٌ" kelimesi, Allah (c.c.) katında değeri yüksek makamlara sıfat olarak kullanılmıştır. Örneğin; "الرب الكريم / Kerîm Rab", "العرش الكريم / Kerîm Arş", "الرسول الكريم / Kerîm Elçi", "القرآن الكريم / Kur'an-ı Kerîm", "الملك الكريم / Kerîm Melek", "الرزق الكريم / Kerîm Rızık", "الأجر / Kerîm Ecir", "المقام الكريم / Kerîm Makam" gibi tamlamaların tamamı Allah'ın kitabında değerlidir. O halde Allah (c.c.)'ın ana babayı yükselttiği konuma bir baksana! Acaba kişinin ana babasına söylemesi gereken söz nasıl bir sözdür?!

8. "وَإِخْفِضْ لَهَا جَنَاحَ الذُّلِّ مِنَ الرَّحْمَةِ" / Onlara merhamet ederek üzerlerine tevazu kanadını ger!"

Hiç şüphesiz en güzel işlerden ve insanın kalbine en fazla tesir eden şeylerden biri de güçlü ve değerli bir şahsın, başka şekilde davranmaya da

¹³³ İsrâ, 17/40.

¹³⁴ Tâhâ, 20/44.

¹³⁵ Müzzemmil, 73/5.

¹³⁶ İsrâ, 17/23.

gücü varken bir başkasına karşı merhamet, şefkat ve özlem içinde görülmesidir. Mesela büyük bir lidere, binlerce kişinin önünde saf saf dizildiği ve emirlerini yerine getirdiği bir komutana bakınız! O, evinde dört elli sürünüyor, küçük çocuğu da neşeli ve gülerек onun sırtına binmiş... Yine yırtıcı dişi aslana bakınız! O uykuda iken kendisini salıyor, yatmış olduğu halde bağrındaki yavrusunu emziriyor, besliyor. Gerçekten bu şefkat ve yumuşaklık, Kur'ân-ı Kerîm'in "جَنَاحَ الذُّلِّ مِنَ الرَّحْمَةِ / Merhamet eseri tevazu kanadı" dediği şeydir. Bu tevazu, acizlik ve boyun eğmekten kaynaklanmaz; aksine merhamet, yumuşaklık, şefkat, gözetim ve ilgiden kaynaklanır. Fakat ciddiyeti gerektiren durumlarda bu tevâzû; izzet, kuvvet ve zora dönüşür. Bundan dolayı Allah (c.c.) müminleri şu şekilde nitelemiştir: "يَقَوْمٌ يُجِبُّهُمْ وَيُجِيبُونَهُ أَذِلَّةً عَلَى الْمُؤْمِنِينَ أَعْرَافًا / Bir toplum ki... Allah onları sever, onlar da Allah'ı severler. Onlar, müminlere karşı alçak gönüllü, kâfirlere karşı onurlu ve zorlu bir toplumdur. Allah yolunda cihad ederler ve hiçbir kınayanın kınamasından korkmazlar."¹³⁷

Tefsîr kitapları bu güzel edebî tabloyu resmetme çabasıyla dolup taşmaktadır. Fakat onlar "İstiâre-i mekniyye" ve "İstiâre-i tahyîliyye"den bahsederken mana zevkini kaçırmışlardır. Ben, Kur'ân'ın bu açıklayıcı ifade örneğini yakalayacak başka herhangi bir ifade tarzının olduğunu sanmıyorum.

Fakat Âlûsî'nin şu güzel ifade yorumunu anlatmadan geçemeyeceğim. O, bu konuda şöyle demektedir: "Anne-baba; yaratılmışlar içinden kendilerine en çok muhtaç olana (çocuklarına), ihtiyaç duyduklarından dolayı bu tür bir gözetime ihtiyaçları vardır. Kişinin, kendisine muhtaç olan kişiye ihtiyaç duyması çaresizlik ve zilletin zirve noktasıdır. Bundan dolayı alabildiğine merhamete ihtiyaç duyar."¹³⁸

Şihâbuddîn Mahmûd el-Bağdâdî el-Alûsî (ö.1270/1853)'nin bu değerlendirmesinden hareketle ben "جَنَاحَ الذُّلِّ / Tevâzu kanadı" ifadesinde çocuklara yönelik şöyle bir hatırlatmanın olduğunu düşünüyorum: Ana babanın şu anki yaşlılık hallerindeki durumu çaresizlik ve ihtiyaç açısından evlatların küçükken babalarına olan ihtiyaçlarından daha az değildir. Bu yüzden çocukların anne babalarının bu güçsüz hallerine güzel bir tarzda bakmaları ve onların selamet ve afiyetleri için dua etmeleri gerekir. Çünkü ana babaları - kendileri bebeklik dönemlerinde iken- onların sıhhat ve selametleri için yavrularını korumak ve hayatta kalmalarını temin etmek için çalışan en hırslı insanlar idiler.

¹³⁷ Mâide, 5/54.

¹³⁸ Alûsî, *Rûhu'l Meânî*, XV, 53.

9. “وَقُلْ رَبِّ ارْحَمْنَاهَا” / Rabbim! Şimdi de sen onlara rahmet et! diye yalvar!”

Bu cümle ikinci ayetin fasılası yani iki ayetin bitiş cümlesidir. Burada Kurânî i'câz belgelerinden çeşitli beyânî/edebî yorumlamalar vardır:

Bu “وَقُلْ / De-söyle!” şeklindeki emir fiili, çocuğun ana babasına duayı unutmaması veya gaflete dalmaması için Allah (c.c.)’tan bir emirdir. Çocuk, unutmaya maruz kalır. Eğer bu emir olmasaydı çocuklar ana babalarının gözetiminden gafil olur ve aralarındaki irtibat kopardı. Bu da insanî fitratın bozulması ve sosyal ilişkilerin kopması demektir.

Allah (c.c.) için yapılan “رَبِّ / Rabbim!” şeklindeki bu dua, ayetin başında geçen “وَوَقَّضَى رَبُّكَ” kısmıyla uyumludur. Rabbinin belirleyip takdir ettiği ve emrettiği şey, ebeveyne merhamet için istenen ve umulan şeydir. Bu da Allah (c.c.)’ın yarattıklarına sevgisi ve gözetimiyle nitelenen onun inayetini ilgilendiren “Rabb” kelimesindeki özellikle ilgilidir.

Allah (c.c.) için yapılan “ارْحَمْنَاهَا / Onlara rahmet et!” şeklindeki bu duaya bir bakalım! Emir kipi insandan Allah (c.c.)’ya yönelik olunca buna, dua denir. Bu duada ince edebî bir nükte vardır. O da şudur: Kişi ana babasına merhamet etmesi için Allah (c.c.)’a dua eder. Dua etmekten beklenen ise kişinin Allah (c.c.)’tan ana babasına merhamet etmesi ve onların bakımı için kendisine yardım etmesidir. Bu da şundan kaynaklanmaktadır: Allah (c.c.), çok çalışsa da çocuğun anne babaya tam merhamet edemeyeceğini, hakıyla onları bakamayacağını bilmektedir. Bundan dolayı Allah (c.c.), kişiyi rahmetin ve inayetinin kaynağı olan ve bu işe güç yetirebilen bir kaynağa yönlendirerek; “وَقُلْ رَبِّ ارْحَمْنَاهَا” / Rabbim! Şimdi de sen onlara rahmet et, diye yalvar!” buyurdu.

10. “كَمَا رَبَّيَانِي صَغِيرًا” / Nitekim onlar küçüklüğümde beni yetiştirmişlerdi...”

Buradaki “kâf / ك” harfi, teşbîh/benzetme için mi yoksa ta'lîl/sebep için midir?

Buradaki “mâ” edatı (مَا) masdar için mi yoksa zarf için midir?

Ben ileri gelen âlimlerin ihtilafında, sonu olmayan ufuklara doğru araştırılması gereken bir açılım görüyorum. “Kâf” ve “mâ”nın anlamları ne olursa olsun her bir görüşte yüksek bir edebî anlatım ve büyük bir delâlet vardır.

“Kâf” edatının işaret ettiği en güzel nüktelere rağmen bu edat, teşbîh için olduğu zaman şöyle olur: Azîz ve ğafûr olup her şeye gücü yeten Allah (c.c.); çocuğa, anne babasına dua etmesini emrederken Allah (c.c.)’ın ana babasına rahmetini, onların küçükken çocuklarına gösterdiği merhamete benzetmiştir.

Hangi beyân ana babanın çocuklarına merhametini anlatan bu beyândan daha açık ve net olabilir?! Bu ne yücelik! Bu ne edebiyat! Ana babanın makamına dair hangi konum bu durumdan daha yüce olabilir?! Bakar mısınız?! Anne babaya bakmak nasıl yüceliyor ve büyüyor? Öyle ki Allah (c.c.) bu gözetimi, kendisinin kullarına merhametine benzetmektedir.

İster teşbîh ister ta’lîl olarak “kâf” edatının yorumu ne olursa olsun; masdariyye veya zarf “mâ” edatının manası nasıl anlaşılırsa anlaşılın, asla bu ilâhî beyânın dışına çıkmaz.

Anne babanın makamına dair hangi yükseklik bu konumdan daha yüce olabilir?!

Anne babanın hakkını tespit ederken gözetimle alakalı bu iki ayetin sonundaki mu’ciz beyân bu iki ayetin başlangıcıyla uyumludur. Şöyle ki; ana babaya iyilikte bulunmak (ihsân) gökleri ve yeri yarattığı günden itibaren Allah (c.c.)’ın ezeli takdîridir. Hz. Peygamberimiz de *“Onun (Kur’an’ın) çokça tekrarı usanç vermez, tadını eksiltmez. İnsanı hayretlere düşüren harika yönleri son bulmaz, tükenmez ...”*¹³⁹ derken ne kadar doğru söylemiştir.

KAYNAKÇA

Kur’ân-ı Kerîm, Dâru’l-Marife Baskısı, Dımaşk. (Çeşitli Dipnotlar ve Konularına Göre Kur’ân Fihristi İlaveli).

¹³⁹ Hadisin tam meali şudur: *“Allah’ın Kitabı (na uymak kurtuluşun çaresidir). O’nda sizden öncekilerin haberleri, sizden sonra gelecek fitneler ve kıyâmet ahvâli ile ilgili haberler vardır. Ayrıca sizin aranızda cereyân edecek olayların da hükmü vardır. O, hak ile batılı ayırt eden ölçüdür. Onda her şey ciddîdir, gâyesiz bir kelâm yoktur. Kim akılsızlık edip, O’na inanmaz ve Onunla amel etmezse, Allah onu helâk eder. Kim O’nun dışında hidâyet ararsa Allah onu saptırır. O Allah’ın sağlam ipidir. O, hikmetli olan zikirdir, O dosdoğru yoldur. O, kendine uyan arzu ve istekleri kaymaktan, kendisini okuyan dilleri iltibastan, karışıklıktan korur. Âlimler ona doyamazlar. Onun çokça tekrarı usanç vermez, tadını eksiltmez. İnsanı hayretlere düşüren harika yönleri son bulmaz, tükenmez, O öyle bir kitaptır ki, cinler işittikleri zaman şöyle demekten kendilerini alamadılar: ‘Biz, hiç duyulmadık bir Kur’ân dinledik. Bu doğruya götürmektedir, biz ona inandık!...’(Cin, 72/1-2). Kim ondan haber getirirse doğru söyler. Kim onunla amel ederse ücrete mazhar olur. Kim onunla hüküm verirse adaletle hükmeder. Kim ona çağrılırsa, doğru yola çağırılmış olur.”* Tirmizî, Sevâbu’l-Kur’ân 14.

Ebû Hasan, Dr. Cemâl Mahmûd, *Dirâsâtun İslâmiyyetün ve Arabiyyetün*, Dâru'r-Râzî, 'Ammân 2003.

Ebû Avde, Dr. Avde, *Tatavvuru'd-Delâli Beyne Lugatî's-Şi'ri'l-Câhiliyye ve Lugatî'l-Kur'an-ı Kerim*, Mektebetu'l-Menâr, Zerkâ, Urdun 1985.

----, *Şevâhid fi'l-İcâzi'l-Kurânî*, Dâru Ammâr, 'Ammân 1996.

el-İsfehânî, er-Râgıb, Ebû'l Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. el-Fadl b. Muhammed, *el-Müfredât fi Ğarîbi'l-Kur'ân*, Matbaatu'l-Meymene, Kâhire 1324/1906.

el-Alûsî, Ebû'l Fadl Şihâbuddîn Mahmûd el-Bağdâdî, *Rûhu'l Meânî fi Tefsîri'l-Kurânî'l-Azîm ve's-Sebi'l-Mesânî*, İdâretu't-Tabâati'l-Munîriyye, Mısır ts.

İbn Haldûn, Abdurrahmân, *Mukaddime*, Mektebetu'l Hilâl, Beyrût 1986.

İbn Hişâm, Ebû Muhammed Abdullah Cemâlüddîn b. Hişâm el-Ensârî, *Şerhu Şüzûri'z-Zeheb fi Marifeti Kelâmî'l Arab*, Dimeşk 1984.

el-Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail, *el-Câmiu's-Sahîh*, Tab'atu's-Şa'b, Kâhire ts.

el-Câhız, Ebû Osmân Amr b. Bahr, *el-Beyân ve't-Tebyîn*, Kâhire 1948.

el-Halebî, Şihâbuddîn Mahmûd, *Husnu't-Tevevul ilâ Sınâati't-Terassul*, thk.: Ekrem Osmân Yûsuf, Dâru'r-Reşîd, Bağdât 1980.

ez-Zemaşerî, Cârullah Ebu'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer, *el-Keşşâf an Hakâiki Gavâmidî't-Tenzil ve Uyûni'l-Ekâvil fi Vucûhi't-Te'vil*. Dâru'l-Fikr, Beyrût 1983.

Şevkî, Ahmed, *eş-Şevkiyât*, el-Mektebetu't-Ticâriyyetu'l-Kubrâ, Kâhire ts.

Tabâne, el-Bedevî, *el-Beyân*, Matbaatu'l-Risâle, Kâhire ts.

----, *Mu'cemu'l-Belâğatu'l-Arabiyye*, Dâru'l-Menâr, Kâhire 1988.

Abdulbâkî, Mahmûd Fuâd, *el-Mucemu'l-Mufehres li Elfâzi'l-Kur'ânî'l-Kerîm*, Dâru'l-Fikr, Beyrût ts.

el-Askerî, Ebû Hilâl, *Kitâbu's-Sınâateyn*, Dâru İhyâi'l-'Arabiyye, thk.: Alî el-Becâvî -Muhammed Ebû'l-Fadıl, Kâhire 1952.

el-Fiyruzâbâdî, Mecduddîn Muhammed b. Yakûb, *el-Kâmûsu'l-Muhît*, Müessesetu'r-Risâle, Beyrût 1993.

el-Kurtûbî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed Ebû Bekr el-Ensârî, *el-Câmiu' li Ahkâmi'l Kur'ân ve'l-Mübeyyinü li mâ Tedammenehu mine's Sünne ve Âyi'l-Furkân*, Dâru'l-Kütüb, Kâhire 1962.

el-Mubberred, Ebû Abbâs Muhammed b. Yezîd, *el-Kâmil*, thk.: Muhammed Ahmed ed-Dâlî, Müessesetu'r-Risâle, Beyrût 1993.

Heyet, el-Mucemu'l-Vesît, Dâru'l-Fikr, Kahire ts.

Müslim, Ebû'l Hüseyin b. Haccâc en-Nîsâbü'rî, *Sahîh Muslim*, el-Mektebü't-Ticârî, Beyrût ts.

ez-Zebîdî, Muhammed Murtaza el-Hüseynî, *Tacu'l- Arus min Cevheri'l-Kamus*, thk.: İbrahim et-Terzi, Beyrut 1975.